

CSATA ZSOMBOR*

Az etnikai polarizáció és a jólét összefüggései Erdélyben¹

Az etnikai-nyelvi sokféleségnek a társadalom jólétére és a gazdaság fejlődésére nézve pozitív és negatív hatásai egyaránt lehetnek. Ezzel kapcsolatban rengeteg vizsgálatot végeztek szerte a világon, az eredmények viszont nem konkludensek, és gyakran szögesen ellentmondanak egymásnak. A hatás természetét általában az adott országra vagy régióra jellemző intézményi és regulációs környezet sajátosságaitól teszik függővé.

Ebben a tanulmányban először bemutatjuk a „diverzitás-irodalom” fontosabb politikatudományi, közgazdaságtani és gazdaság-szociológiai elméleteit. Térképre visszük Erdély polarizációs és jóléti mutatóit, majd további településszintű adatsorok mentén megvizsgáljuk, hogy van-e közöttük kapcsolat. A kutatás alapkérdése az, hogy az etnikailag fragmentáltabb települések relatív fejletlensége magának a polarizációnak, a társadalmi megosztottságnak a szövődménye-e, vagy pedig egyszerűen az etnikai kisebbségek hátrányosabb gazdasági helyzetét tükrözi.

* A szerző a TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa, egyetemi docens a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munkás Karán. E-mail: csata.zsombor@tk.mta.hu

¹ A tanulmány megjelenését „Az etnikai gazdaság intézményesülésének a kísérletei az erdélyi és a felvidéki magyarok körében” című, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által támogatott kutatói program (pályázat száma: FK 125276), valamint a Bolyai Kutatói Ösztöndíj (pályázat száma: BO 00604/17) tette lehetővé.

A negatív kapcsolat

A szakirodalomban több olyan elemzéssel találkozunk, amelyek arra jutottak, hogy a diverzitás inkább nehezíti a különböző nyelvi-etnikai csoportok közötti együttműködést. Ezek szerint a heterogénebb régiókban általában gyakoribbak a polgárháborúk,² gyengébb a kormányzás minősége,³ alacsonyabb a polgári szolidaritás és a társadalmi kohézió,⁴ és fejletlenebb a gazdaság.⁵ Nem véletlenül mutatnak rá Banerjee és szerzőtársai arra, hogy „az etnikai szolidaritás és a közjavakkal való ellátottság közötti negatív kapcsolat” a „politikai gazdaságtan egyik legerősebb hipotézisévé vált.”⁶ Ezért manapság a gazdasági fejlődés eltéréseit magyarázó ökonometriai modellekben szinte kötelező módon megjelenik az etnolingvisztikai diverzitás valamelyik mutatója.

Ami kifejezetten a diverzitás és a gazdaság viszonyát illeti, a korábbi tanulmányok eredményei közül Fishman azt emelte ki, hogy a nyelvileg heterogén országokban rosszabbak a jóléti mutatók: alacsonyabb a várható élettartam, magasabb a gyerekhalandóság, kevesebben tanulnak egyetemen, kisebb a GDP és a kormányzatok

² Cederman, Lars-Erik – Wimmer, Andreas – Min, Brian: Why Do Ethnic Groups Rebel? New Data and Analysis. *World Politics*, Volume 62, Issue 1, 2009. 87–119. doi: 10.1017/S0043887109990219.

³ Alesina, Alberto – Devleeschauwer, Arnaud – Easterly, William – Kurlat, Sergio – Wacziarg, Romain: Fractionalization. *Journal of Economic Growth*, Volume 8, Issue 2, 2003. 155–194.

⁴ Costa, Dora L. – Kahn, Matthew E.: Civic engagement and community heterogeneity: An economist's perspective. *Perspectives on Politics*, Volume 1, Issue 1, 2003. 103–111. doi: 10.1017/S1537592703000082.; Putnam, Robert D.: E Pluribus Unum: Diversity and community in the twenty-first century. *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), 2007.137–174. doi: 10.1111/j.1467-94477.2007.00176.x.

⁵ Collier, Paul – Gunning, Jan Willem: Explaining African economic performance. *Journal of economic literature*, Volume 37, Issue 1, 1999. 64–111. doi: 10.1257/jel.37.1.64.; Easterly, William: Can Institutions Resolve Ethnic Conflict? *Economic Development and Cultural Change*. 49 (4), 2001. 687–706. doi: 10.1086/452521.

⁶ Banerjee, Abhijit – Lakshmi, Iyer – Somanathan, Rohini: History, Social Divisions, and Public Goods in Rural India. *Journal of the European Economic Association*, Volume 3, Issue 2–3, 2005. 639.

bevétele stb.⁷ Az összefüggés háttéréről az a véleménye, hogy a homogén országokban „a primordiális kapcsolatokat és szenvedélyeket” sikerül jobban kontroll alatt tartani, kulturálisan és vallásilag felvilágosultabb a népesség, ami lehetőséget teremt arra, hogy az egyesületi, politikai és intézményi vonalon a „heterogenitás új, modernebb formái alakuljanak ki”. Hasonló, de árnyaltabb következtetésre jut Johnatan Pool is egy sokat idézett tanulmányában, amelyben amellet érvel, hogy miközben a nyelvileg homogén társadalmak is lehetnek szegényebbek, a heterogénebbek soha nem lehetnek gazdagok, és Fishmannel szemben nehezen tartja elképzelhetőnek, hogy ez a viszony valaha is meg fog változni.⁸ A témában talán a legtöbbit idézett elemzés Easterly és Levine 1997-ben megjelent tanulmánya, akik szerint az etnolingvisztikai sokszínűség egyrészt erodálja a bizalmat, másrészt bonyolítja és nehezíti az információ áramlását az egyes etnolingvisztikai csoportok között, ez pedig rossz hatással van a gazdaság működésére és fejlődési potenciáljára.⁹ Heterogén társadalmakban nehezebb együttműködésre bírni az embereket, és a közjavakért folytatott harcban nagyobb az erőforrások pazarlása. Montalvo és Querol egy hasonló vizsgálatban arra a következtetésre jutott, hogy az etnikailag vagy vallásilag polarizáltabb országokban alacsonyabb a befektetés mértéke és nagyobbak a kormányzati költségek, ezért lassabban fejlődik a gazdaság.¹⁰

Ezek a – főként politikai gazdaságtani szemléletű tanulmányok – rendszerint arra is felhívják a figyelmet, hogy fontos különbséget tenni a jólét egyéni és közösségi vonatkozásai között. Egy etnikailag megosztott térségben ugyanis az emberek általában kevesebbet

⁷ Fishman, Joshua A.: Some Contrasts between Linguistically Homogeneous and Linguistically Heterogeneous Polities. In: Fishman, Joshua A. – Ferguson, Charles A. – Das Gupta, Jyotirindra (eds): *Language problems of developing nations*. New York: Wiley, 1968.

⁸ Pool, Jonathan: National Development and Language Diversity. In: Fishman, Joshua A. (ed.): *Advances in the Sociology of Language*, Volume II. The Hague: Mouton, 1972.

⁹ Easterly, William – Levine, Ross: Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions. *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 112, Issue 4, 1997. 1203–1250. doi: 10.1162/003355300555466.

¹⁰ Montalvo, Jose G. – Reynal-Querol, Marta: Ethnic diversity and economic development. *Journal of Development Economics*, 76 (2), 2005. 293–323. doi: 10.1016/j.jdevec.2004.01.002.

hajlandóak költeni a közösségi beruházásokra és a közszolgáltatások fenntartására. Alesina és szerzőtársai az Amerikai Egyesült Államok városait vizsgálva például kimutatták, hogy minél nagyobb az etnikai fragmentáció mértéke, az önkormányzatok annál kevesebbet fordítanak a „produktív” közjavak (az oktatás, az egészségügy, közlekedési infrastruktúra stb.) finanszírozására.¹¹ Polarizáltabb településeken ugyanis valószínűbb, hogy a választók etnikai alapon szavaznak, a politikusok pedig kénytelenek olyan beruházásokért lobbizni, amelyek a képviselt etnikai csoport sajátos érdekeit szolgálják, gyakran más csoportok és a közös polgári érdekek rovására. Ennek az egyik magyarázata az, hogy az etnikai csoportoknak egymástól eltérő preferenciáik vannak arra nézvést, hogy az adókból befolyt összegeket mire kellene költeni. A másik érv úgy szól, hogy a közjóságok egyéni hasznossága csökken, ha azt más etnikai csoportok is használhatják. Ezért döntenek gyakran a politikusok úgy, hogy közösségi beruházások helyett inkább etnikai projekteket támogatnak még akkor is, ha a település aggregált jóléte szempontjából ez határozottan előnytelen. Így egy egészségtelen verseny alakul ki, és az etnikailag fragmentált környezetben „rendszerint nehezebben találunk kooperatív megoldásokat a felmerülő problémákra, és nagyobb valószínűséggel pazarolják el a rendelkezésre álló erőforrásokat különböző részérdek-harcokra.”¹² Ez rendszerint együtt jár azzal a jelenséggel is, amit járadékvadászatként ír le a szakirodalom: a képviselők jelentős (közösségi) erőforrásokat költenek arra, hogy az újraelosztásra vonatkozó szabályozások a választóik számára kedvező megváltoztatását érijék el.

Hasonló szemléletű érvekkel találkozunk Habyarimana és szerzőtársainak 2009-ben megjelent politikatudományi szemléletű könyvében is, amely részletesen tárgyalja azokat a mechanizmusokat, melyeken keresztül a heterogenitás és a jólét közötti negatív hatás érvényesül.¹³ Ezeknek a tényezőknek („családoknak”, ahogyan ők

¹¹ Alesina, Alberto – Baqir, Reza – Easterly, William: Public Goods and Ethnic Divisions. *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 114, Issue 4, 1999. 1243–1284. doi: 10.1162/003355399556269.

¹² Németh Ádám: *Etnikai homogenizálódás, fragmentálódás és polarizálódás a XX-XXI. századi Baltikumban*. PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola, 2014. 40.

¹³ Habyarimana, James – Macartan Humphreys – Daniel N. Posner – Jeremy Weinstein:

nevezik) három csoportját különítik el. Elsőként ők is a preferenciahomogenitást említik, amit azzal magyaráznak, hogy az azonos etnikumúak a különböző folyamatokat és azok kimenetelét hasonlóképpen értékelik, tehát nagyobb eséllyel alakul ki a jelenségeknek egy konszenzuális értelmezése, ezért szívesebben működnek együtt, többet törődnek egymással. A második érvcsoport a nyelvi közösségről szól. Gyakori, hogy az etnikumon belül ugyanazt a nyelvet beszélik, ez könnyíti a kommunikációt, a homogén hálózatok tehát hatékonyabbak, és – az előzőhöz kapcsolódóan – minimalizálják a kulturális utalásokból fakadó félreértések valószínűségét is.¹⁴ Harmadsorban egy etnikai csoporton belül általában erőteljesebb a társadalmi kontroll: aki a közös elvárásokkal nem megegyező módon viselkedik, azt rendszerint könnyebb fegyelmezni. Ennek tudatában az ugyanabba a csoportba tartozók nagyobb bizalommal viseltetnek egymás iránt, ezért hajlamosak előnyben részesíteni egymást a kívülállókval szemben.

Ezeknek a tényezőknek létezik egy szorosabban vett közgazdaságtani olvasata is. Eszerint előfordulhat, hogy magasabbak a tranzakciós költségek egy olyan környezetben, ahol a szereplők nem ugyanazt a nyelvet beszélik: gyakrabban felmerülhetnek félreértésből fakadó hibák az együttműködésben, amelyeket utóbb költséges kijavítani.¹⁵ Ez bizalmatlanságot szül, ami arra sarkallja az aktorokat, hogy csoporton belül válasszanak még akkor is, ha a csoporton kívül jobb üzleti lehetőségek vannak. Ez alternatív költségeket, szuboptimális kimenetelű döntéseket eredményez, a költségesebb választások módszeres ismétlődése pedig a gazdaság egészének a fejlődését is fékezheti, különösen azokkal a régiókkal szemben, ahol az együttműködésnek nincsenek ilyen típusú akadályai. Fokozottabb bizalmatlanság és ellenségeskedés esetén az is előfordulhat, hogy a különböző nyelvi-etnikai csoportok tagjai nemcsak, hogy nem működnek együtt, hanem kölcsönösen bojkottálják egymás törekvéseit, kárt tesznek egymás munkájában. Ennek a gazdaság

Coethnicity: Diversity and the Dilemmas of Collective Action. New York: Russell Sage, 2009.

¹⁴ Liu, Amy: *Standardizing Diversity: The Political Economy of Language Regimes.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015. 140.

¹⁵ Arcand, Jean-Louis: Development economics and language: the earnest search for a mirage? *International Journal of the Sociology of Language*, 121(1), 1996. 119–157. doi: 10.1515/ijsl.1996. 121.119.

fejlődése és az aggregált jólét szempontjából még tragikusabb következményei lehetnek.¹⁶ A bemutatott jelenségnek nemcsak az intézményi közgazdasági, hanem a gazdaság-szociológiai olvasata is nagyon hasznos. Putnam terminológiájában arról van szó, hogy ezekben az esetekben túl erős az etnikumokon belüli, ún. összekötő (bonding) típusú társadalmi tőke, miközben a bridging csupán kis mértékben, vagy egyáltalán nincs jelen.¹⁷ A megoldást az integrációt elősegítő intézmények jelenthetik, amelyek viszont folyamatos korszerűsítésre szorulnak.

Végül a diverzitás és a fejlődés közötti negatív összefüggést a szerződéses viszonyok tökéletlensége is magyarázhatja. A neoklasszikus szemléletű mikroökonómiai elemzésekben már közhelyszámba megy, hogy a munkaadó és a munkavállaló viszonyában létezik egy információs aszimmetria: a munkaadó soha nem tudja pontosan megbecsülni azt, hogy az alkalmazottja milyen teljesítményre képes, a munkavállaló pedig ritkán tudja, hogy a főnöke mennyit hajlandó fizetni munkájáért.¹⁸ Ez az információs deficit az egyik oka annak, hogy a munkaerő-allokáció tökéletlen lesz, és a kihasználtsága mindig elmarad az optimálistól. A problémát tovább fokozhatja az, ha a felek történetesen más nyelvet beszélnek: ebben az esetben még nehezebb pontosan megtalálni az egyensúlyi pontot a bérezés és a teljesítmény viszonyában. Ugyanazon a nyelvi csoporton belül tehát nagyobb lehet a munka termelékenysége és életképesebbek a gazdasági intézmények. Ez a probléma természetesen csak ott áll elő, ahol általában a megbízók (munkáltatók) az egyik, az ügynökök (munkavállalók) pedig egy másik nyelvi csoporthoz tartoznak. Ha ugyanabban a csoportban kellő mennyiségben találunk megbízókat és ügynököket egyaránt, ezek jó eséllyel egymással fognak együttműködni, és az információs aszimmetriának az a része, ami az eltérő nyelv megértésének a

¹⁶ Easterly és Levine itt egyes szubszaharai országok példáját említi. Easterly, William – Levine, Ross: Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions. *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 112, Issue 4, 1997. 1203–1250.

¹⁷ Putnam, Robert D.: *E Pluribus Unum: Diversity and community in the twenty-first century. Scandinavian Political Studies*, 30(2), 2007. 137–174.

¹⁸ Arcand, Jean-Louis: Development economics and language: the earnest search for a mirage? *International Journal of the Sociology of Language*, 121(1), 1996. 119–157.

nehézségeiből fakad, ugyanúgy nem lesz jellemző, mint egy nyelvileg teljesen homogén régióban.

A bizalmatlanságból fakadó bizonytalanság kivételével – aminek a nyelvi diverzitásról leválasztható egyéb kulturális-normatív okai is lehetnek – a felsorolt problémák természetesen csak akkor állnak elő, hogyha az eltérő nyelvet beszélő szereplők képtelenek megfelelő minőségben megérteni egymást. Ha a szereplők megtanulják egymás nyelvét, vagy legalább az egyik csoport tagjai megtanulják a másik csoport nyelvét, ezek a komparatív hátrányok megszüntethetők. Hasonlóan hatékony lehet az is, ha egy mindkét fél által ismert harmadik, közös nyelven kommunikálnak, vagy hogyha a zavartalan kommunikációhoz fordítót alkalmaznak. Ezek azonban mind olyan költséges befektetések, amelyek a nyelvileg homogén társadalmakban nem merülnek fel.

A kérdés tehát az, hogy vannak-e a diverzitásnak olyan mérhető gazdasági hozadékai, amelyek ellensúlyozhatják vagy meghaladják ezeket a költségeket. Vizsgáljuk meg tehát, hogy az etnolingvisztikai diverzitás milyen előnyökkel járhat.

A pozitív kapcsolat

A szakirodalomban nagyon erős az a hipotézis, miszerint minél fejlettebb az adott régió vagy ország intézményi környezete, a diverzitás annál inkább hasznosnak bizonyul. Minél hatékonyabbak az intézmények abban, hogy kiküszöböljék az opportunizmust, és elejét vegyék a járadékvadászatra vonatkozó próbálkozásoknak, annál valószínűbb, hogy a nyelvi és etnikai sokszínűség hasznot hoz a gazdaságnak, és jóléti előnyöket is teremt. Itt nemcsak azokról az intézményekről van szó, amelyek kifejezetten arra lettek létrehozva, hogy formális reguláció és szankciók mentén kikényszerítsék együttműködést (adóhatóság, rendőrség, bíróság stb.), hanem azokról is, amelyek a sokszínűség tágabb értelemben vett integrációjáért felelősek. Putnam szerint a multikulturalizmus sikeres gazdasági hasznosulása például azon múlik, hogy mennyire sikerül a társadalmi szolidaritásnak olyan új intézményi formáit megteremteni, amelyek a sokszínűség rövid távú negatív hatásait (alacsony bizalom, társadalmi elszigetelődés stb.) ellensúlyozni tudják.¹⁹ Ezeket az intézményeket

¹⁹ Putnam, 2007.

folyamatosan karban kell tartani, és különösen a technológiai fejlődés által okozott társadalmi változásoknak megfelelően korszerűsíteni kell. Legújabb könyvében ezeknek az újításoknak az elmaradását teszi felelőssé azért, hogy az Egyesült Államokban az utóbbi évtizedekben növekedtek a gazdasági egyenlőtlenségek és a mobilitási esélyek a különböző etnikai-nyelvi csoportok között.²⁰ Hasonló aggasztó fejleményekről számolnak be azok az európai vizsgálatok is, amelyek a növekvő etnikai polarizáció és lakóhelyi szegregáció negatív gazdasági hatásaira hívják fel a figyelmet.²¹

A diverzitás és a jólét viszonylatában a megfelelő intézményi környezet fontosságát hangsúlyozza Collier is egy korábbi, a Világbanknak készített jelentésében.²² Vizsgálatai azt mutatják, hogy a nyelvi-etnikai heterogenitás általában csak a diktatúrákban jelent problémát. Az igaz ugyan, hogy magas diverzitás mellett a közsféra teljesítménye demokratikus környezetben is alacsony, a magánszektor viszont lényegesen jobban teljesít. Összességében tehát a hatás pozitív, a multietnikus társadalmak tehát nemcsak, hogy életképesek, a diverzitás valójában értékes erőforrás is lehet a társadalom számára.

Az eddig bemutatott elemzések javarészt országok, vagy ennél is nagyobb térségek közötti összehasonlítások alapján készültek. Több olyan vizsgálat is készült, ahol ennél lejjebb mennek: országon belüli régiók, városok, települések etnikai, nyelvi és kulturális heterogenitását vizsgálják. Alessina és szerzőtársai tanulmányában már láthattuk, hogy az egyesült államokbeli városokban a diverzitás rossz hatással van a közjavakkal való gazdálkodásra.²³ Ottaviano és Peri szerint ez nem jelenti viszont azt, hogy a gazdaság egészét hátrányosan érintené.²⁴ Ők úgy látják, hogy azokban a nagyvárosi övezetekben, ahol nagyobb volt a bevándorlás mértéke, az USA-ban születettek jövedelmi és vagyoni helyzete jelentősen gyarapodott.

²⁰ Putnam, Robert D.: *Our kids: The American Dream in crisis*. New York: Simon & Schuster, 2015.

²¹ Musterd, Sako – Ostendorf, Wim: *Urban segregation and the welfare state. Inequality and exclusion in western cities*. London: Routledge, 2013.

²² Collier, Paul: Implications of ethnic diversity. *Economic Policy*, 16 (32), 2001, 128–166. doi:10.1111/1468-0327.00072.

²³ Alesina et al., 1999.

²⁴ Ottaviano, Gianmarco I.P. – Peri, Giovanni: The economic value of cultural diversity: evidence from US cities. *Journal of Economic Geography*, Volume 6, Issue 1, 2006. 9–44.

Collier magánszektorral kapcsolatos megfigyeléseivel összhangban a kulturális diverzitás tehát jó hatással van a helyiek termelékenységére. Nem tudni viszont, hogy ez nem inkább annak köszönhető-e, hogy a bevándorlók felé nyitottabb, „toleránsabb” városokban a lakosság eleve jobban képzett és a munkaerőpiacon jobban értékesíthető kompetenciáknak van a birtokában. Mint ahogy – baloldali logikában – az is valószínűsíthető, hogy a helyiek vagyónának a növekedésében az is szerepet játszik, hogy a bevándorlók olcsóbban dolgoznak. Utóbbiról Ottaviano és Peri nem tesznek említést. Ehelyett azzal érvelnek, hogy létezik egy komplementaritás a helyiek és a bevándorlók képességei és tudása között, ami jelentős hozzáadott értéket termelhet, ugyanis kölcsönösen tanulhatnak egymástól. Az aggregált fejlődés/jólét növekedésére egy további magyarázatot adhat az is, hogy a bevándorlók olyan szolgáltatásokat működtetnek, amelyeknek nincs megfelelője a helyiek körében. Ezzel növekszik a kínálat változatossága és az ún. rekreációs hatás,²⁵ ami ezeket a helyszíneket vonzóvá teszi a kreatívabb, produktívabb és „bohémabb” helyi (USA-beli) munkaerő számára is, akik szívesen költöznek ezekbe a városokba.²⁶ Ezzel együtt a tudás- és technológiaintenzív iparágak megtelepedése és fejlődése várható, beindul tehát egy pozitív fejlődési spirál, aminek a külföldi bevándorlók és a helyiek egyaránt haszonélvezői lehetnek.

A diverzitáskutatások kapcsán felmerülő kritikák

Bár a szakmai mezőnyben lényegesen kisebb érdeklődést keltettek, több olyan vizsgálat is készült, ami nem igazolja a diverzitás és a jólét kapcsolatát. Ide tartozik Arcand tanulmánya, aki az alacsonyan fejlett országokra vonatkozóan nem talált meggyőző érveket arra nézvést, hogy a nyelvi specializáció vagy a diverzitás tenne-e jobbat a gazdaság fejlődésének.²⁷ Nem talált összefüggést a GDP és a kulturális (etnikai, nyelvi és vallási) heterogenitás összefüggéseiről Lian és Oneal sem abban a vizsgálatban, amelyben 98 ország adatain

²⁵ Glaeser, Edward L. – Kolko, Jed – Saiz, Albert: Consumer city. *Journal of Economic Geography*, Volume 1, Issue 1, 2001. 27–50. doi: 10.1093/jeg/1.1.27.

²⁶ Florida, Richard: Bohemia and economic geography. *Journal of Economic Geography*, 2 (1). 2002. 55–71. doi: 10.1093/jeg/2.1.55.

²⁷ Arcand, 1996.

végeztek idősorelemzést.²⁸ Ezek a kutatások arra figyelmeztetnek, hogy nem gondolkodhatunk erről a kapcsolatról a megszokott bináris logikában, sőt, az is előfordulhat, hogy a pozitív és a negatív hatások semlegesítik, kioltják egymást. Mások a mögöttes makroszempon-tú szemléletmóddal szemben kritikusak, azzal érvelnek, hogy diverzitás és a jólét közötti kapcsolat háttérmechanizmusának a feltárása jóval komplexebb feladat, mint amit aggregált statisztikai adatok mentén, a klasszikus ökonometria eszközeivel le lehetne írni, meg lehetne érteni.

Ráadásul az ökonometriai módszereken is lenne javítani való. Arcand és Grin például azt kifogásolják, hogy a témában megjelent elemzések többsége kauzális kapcsolatot feltételez ott is, ahol csupán egy statisztikai együttjárás (egyszerű korreláció) van a homogenitás/heterogenitás és a gazdasági fejlettségi mutatói között.²⁹ A másik, ennél gyakoribb, és nehezebben kiküszöbölhető hiba, hogy nem foglalkozik az endogenitás problémájával. Ami azt jelenti, hogy hiába van szignifikáns kapcsolat a GDP és az etnikai-nyelvi homogenitás között, ha létezik egy harmadik tényező, ami rejtve marad és amely mindkét tényezőre szignifikáns hatást gyakorol, így könnyen előfordulhat, hogy a feltételezett kauzalitás a nyelvi homogenitás és a GDP között egyszerűen nem létezik, vagy éppen fordított. Ezt a hibát Arcand és Grin megpróbálja kiküszöbölni azzal, hogy az Easterly-Levine tanulmányban³⁰ megjelenő afrikai országokra egy körültekintőbb ökonometriai modellt alkalmaz. A korábbi elemzésekhez képest, amelyek az etnolingvisztikai fragmentációt egy exogén változónak tekintették, ebben a vizsgálatban azt a gyarmatosításhoz kapcsolódó történelmi tényezők eredőjeként értelmezték. Arra a következtetésre jutottak, hogy az eredeti tanulmányban jelzett negatív kapcsolat nem létezik. Éppen ellenkezőleg, ha a magyarázó tényezők közé beemelik az egyes országok intézményi fejlettségét, valamint a gyarmatosítók számát a gyarmatosítás kezdetekor (mint instrumentális változót), a fejlettség

²⁸ Lian, Brad – Oneal, John R.: Cultural diversity and economic development: a cross-national study of 98 countries, 1960-1985. *Economic Development and Cultural Change*, Volume 46, Issue 1, 1997, 61–77.

²⁹ Arcand, Jean-Louis – Grin, François: Language in Economic Development: Is English Special and is Linguistic Fragmentation Bad? In: Erling, Elizabeth J.–Seargeant, Philip (eds): *English and Development: Policy, pedagogy and globalization*. Bristol: Multilingual Matters, 2013. 243–267.

³⁰ Easterly – Levine, 1997.

és a diverzitás közötti feltételezett kapcsolat megfordul. Ez a megfigyelés tehát azt igazolja, hogy az intézményi környezetnek, illetve az intézményi környezet evolúciójának jelentős hatása van arra, hogy a diverzitás befolyással van-e a gazdasági fejlődésre, és ha igen, ez a kapcsolat negatív vagy pozitív-e. Bár a részletes kifejtésükre nem térnek ki, a pozitív kapcsolat mögött azt feltételezik, hogy a fejlődő országokban az iskolaelhagyás mértéke kisebb, ha a gyerekek az anyanyelvükön tanulhatnak. A gazdaság fejlődése szempontjából pedig az a jó, ha minél többen és minél magasabb képzettséget szereznek.

A témában született módszertani szakirodalmat tovább böngészve azt láthatjuk, hogy a diverzitás és a gazdasági fejlődés/jólét viszonya még ennél is összetettebb. A kutatások kimenetele attól is függ, hogy etnikai, nyelvi vagy kulturális diverzitásról beszélünk-e, hogy hogyan definiáljuk és mérjük ezeket az állapotokat (frakcionalizáció, fragmentáció, polarizáció, heterogenitás stb.). Változatos eredményeket kapunk aszerint is, hogy a gazdasági fejlődés és a jólét milyen mutatóit használjuk (GDP, HDI stb.), vagy a gazdaság mely szegmenseire figyelünk (közsféra, magánszektor; különböző iparágak). Az sem mindegy, hogy milyen aggregációs szinten szemlélődünk (települések, városok, régiók vagy országok). Már ezek alapján sem meglepő az eredmények bemutatott változatossága, látszólagos ellentmondásossága.

Mindennek tetejében számolni kell azzal is, hogy a diverzitás és a fejlődés közötti kapcsolat számos más, kontextuális körülmény eredője, vizsgálatához pedig nem lehet laboratóriumi feltételeket teremteni. Az elemzés alaposágának, komolyságának a fokmérője az, hogy mit kezdenek a kutatók ezekkel a kontextuális változókkal. Felületesebb elemzések kauzális viszonyt feltételeznek ott, ahol valójában csak egy statisztikai együttjárás látszik. Az óvatosabb vizsgálatok már figyelnek arra is, hogy kontroll alatt tartásuk azokat a tényezőket, amelyek a diverzitással és a fejlettséggel egyaránt összefüggést mutatnak. Csakhogy ezek nem mindig láthatóak, vagy ha láthatóak, akkor sem mérhetőek. Azoknak a vizsgálatoknak adhatunk nagyobb hitelt tehát, amelyek igyekeznek megbizonyosodni arról is, hogy a nem látható/nem mérhető változók sem befolyásolják a diverzitás és a gazdaság közötti kapcsolat valóságosságát.

Ezeket a figyelmeztetéseket figyelembe véve a bemutatott szakirodalom alapján a diverzitás és a fejlettség viszonyáról

meglehetősen kevés törvényszerűséget tudunk megfogalmazni. Két vonatkozásban viszont úgy tűnik, hogy konszenzus van: 1. *a közjavakkal való gazdálkodásnak a fragmentáció nem tesz jót*, 2. *hogy a diverzitás jó vagy rossz hatással van a gazdaságra, az erősen függ attól, hogy jelen vannak-e és mennyire hatékonyan működnek a társadalmi integrációt és az együttműködést elősegítő formális és informális intézmények.*

Tanulmányunk hátralévő részében azt vizsgáljuk meg, hogy ezek a kijelentések mennyire igazak, és hol szorulnak árnyalásra a többitnikumú Erdély esetében.

A diverzitás és gazdaság viszonya Erdélyben – a vizsgálat terve

Erdélyben a diverzitás és a gazdasági fejlődés/jólét viszonyáról kevés elemzés készült. A regionális fejlesztéssel/fejlődéssel kapcsolatosan létezik egy jelentős geográfiai³¹ és közgazdaságtani³² szakirodalom, amely kiemelt figyelmet szentel az etnikai heterogenitásnak a regionális tervezésben, ezek viszont nem kifejezetten a gazdasági-jóléti hatásaira fókuszálnak. A szociológusok inkább az egyes etnikumok tagjainak szocioökonómiai helyzetére figyelnek, ritkábban valamely etnikum népességbeli arányát hozzák összefüggésbe különféle gazdasági mutatókkal. Ezekben találunk ugyan néhány megbízható adatot arra, hogy az etnikailag heterogénebb vidékeken milyen a lakosság végzettsége, foglalkozási struktúrája és jövedelmi helyzete, ezek azonban elszórtan és utalásszerűen jelennek meg, a hangsúly elsősorban a magyarok társadalmi pozícióinak a vizsgálatán van.³³ Az egyik utalás arra vonatkozik, hogy Erdélyben létezik egy

³¹ Benedek József – Török Ibolya – Máthé Csongor: *Dimensiunea regională a societății, diversitatea etno-culturală și organizarea administrativ-teritorială în România*. Cluj: Cercetarea Minorităților Naționale din România, 2013.; Benedek József – Török Ibolya – Máthé Csongor: Evidence-based designation of development regions in Romania. *Regional Statistics*, 2018. 8(1), 120–140.

³² Horváth Réka: A területrendezés és regionális fejlesztés céljai, dokumentumai és szereplői Romániában. *Közgazdász Fórum*, 2009. 12 (87), 3–14.

³³ Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához II. *Pro Minoritate*, 2010/2. 3–42.;

gazdaságilag virágzó folyosó, ami a nagyvárosokat köti össze észak-nyugat – dél-nyugat irányban.³⁴ Ez a vidék etnikailag és nyelviileg heterogénebb, mint a gazdasági perifériának tekintett Székelyföld vagy a Partium többségében magyarlakta része. Valamiféle statisztikai együjtjárás sejthető tehát a diverzitás és a népesség átlagos jövedelmi helyzete között.

Az aggregált statisztikákon végzett elemzések során korábban azt találtam, hogy Erdély egészét tekintve nincs szignifikáns összefüggés a falvak vállalkozói aktivitása és az etnikai arányok között.³⁵ Ha viszont kisebb régiók vagy megyék szintjére visszük az elemzést, koherensebb, jobban értelmezhető és nagyobb magyarázóerővel bíró modelleket kapunk. A falusi terek Erdélyben igen változatosak ahhoz, hogy egységes és világosan körvonalazódó mintázatokat, mondhatni közös proxykat lehessen találni a társadalmi és gazdasági mutatók összefüggésrendszerében. Ez figyelmeztetés arra, hogy a lokalitás szerepére oda kell figyelni a diverzitás és a fejlettség/jólét kapcsolatának a vizsgálatában is. Egy másik kutatásból az derült ki, hogy a magyar többségű kisvárosok vállalkozói aktivitása magasabb az átlagnál.³⁶ Annak ellenére, hogy a diverzitás hatását itt sem vizsgálták, ez figyelmeztetés arra, hogy településtípusonként eltérő mintázatokkal találkozhatunk.

A bemutatott nemzetközi szakirodalom, valamint a hazai empirikus elemzések alapján megfogalmazhatjuk tehát kutatásunk sajátos kérdéseit. Mindenekelőtt látnunk kell, hogyan néz ki Erdély adminisztratív egységeire vetített diverzitástérképe. A központi kérdés nyilvánvalóan az, hogy létezik-e összefüggés az etnikai diverzitás és az egyes közigazgatási egységek (városok és községek) gazdasági fejlettsége/jóléti mutatói között. Hogyan alakul ez a kapcsolat, ha kontroll alatt tartjuk azokat a tényezőket, amelyekről

Kiss Tamás: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói. *Regio*, 2014. 22 (2), 187–245.; Veres Valér: Népszámlálás 2011: A népességszám, foglalkozásszerkezet és iskolázottság nemzetiség szerinti megoszlása Romániában. *Erdélyi Társadalom*, 2013. (11) 2, 23–54. doi: 10.17177/77171.133.

³⁴ Kiss, 2014.

³⁵ Csata Zsombor: The Social Determinants of Entrepreneurial Activity in Rural Transylvania. *Studia Sociologia*, 57 (1), 2012. 101–124.

³⁶ Csata Zsombor (szerk.): *Vállalkozók – elvárások, lehetőségek és nehézségek*. Kutatásjelentés. Kolozsvár: Interetnikus Viszonyok Kutatóközpontja, 2011.

korábbi elemzések alapján feltételezhetjük, hogy a maguk során szintén befolyásolják a település gazdasági fejlettségét/potenciálját? Milyen hatással van az etnikai polarizáció a közjavakkal való gazdálkodásra, illetve a magánjavak termelésére? Igaz-e az, hogy azokon a településeken, ahol erősebb, szélesebb az integrációt elősegítő demokratikus intézmények feletti polgári kontroll, a közügyekben való civil részvétel, a diverzitás és a jólét kapcsolata pozitív lesz? Milyen általános következtetéseket fogalmazhatunk meg mindezek alapján az interetnikus viszonyok és a gazdasági fejlettség, jólét viszonyáról Erdélyben?

Fogalmak és mutatók

A diverzitás etnikai arányoknál árnyaltabb mutatóit Erdélyben már használták,³⁷ a népszámlálási adatok alapján erre mindig lehetőség volt. Sokkal nehezebb viszont megbízható adatokat találni a gazdasági/jóléti mutatókra vonatkozóan. A megyei szintű statisztikákat rendszeresen közli a Nemzeti Statisztikai Hivatal, a város- és községszintű adatok nyilvánossá tételét viszont csupán 2014-ben kezdték el. Az adatok nem mindig elérhetőek, jelenleg is feltöltés alatt vannak, ezért helyenként hiányosak.

³⁷ Erdélyben Salat tematizálta a kérdést, l. Salat Levente: *Kulturális megosztottság és demokrácia*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2011. Magyarországon nemrégiben került be szakmai köztudatba, főként Németh írásai révén. L. Németh Ádám: Diversity Studies: új társadalomtudományi paradigma? *Regio*, 2016. 24(2), 203–218. és *Etnikai homogenizálódás, fragmentálódás és polarizálódás a XX-XXI. századi Baltikumban*. PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola, 2014. Benedek és szerzőtársai Muir (1981) nyomán az etnikai differenciálódási indexet (EDI) használják. L. Benedek József – Török Ibolya – Máthé Csongor: *Dimensiunea regională a societății, diversitatea etno-culturală și organizarea administrativ-teritorială în România*. Cluj: Cercetarea Minorităților Naționale din România, 2013.; Benedek József – Török Ibolya – Máthé Csongor: Evidence-based designation of development regions in Romania. *Regional Statistics*, 2018. 8(1), 120-140. Brenner, Neil – Marcuse, Peter – Mayer, Margit (eds.): *Cities For People, Not For Profit: Critical Urban Theory And The Right To The City*. London: Routledge, 2011., illetve Muir, Richard: *Modern political geography*. Macmillan International Higher Education, 2015.

A magyarázandó változó: a gazdasági jólét/fejlettség mutatói

A témában megjelent „mainstream” szakirodalom a gazdasági fejlettséget általában a fontosabb makrogazdasági mutatókkal, elsősorban az egy főre eső GDP-vel méri.³⁸ Mivel ez a mutató végtelenül egyszerűsít, ahol lehetőség van rá, a kutatók az emberi fejlettségi index (HDI) valamilyen változatával is próbálkoznak. A HDI indexet általában a (születéskor) várható élettartamból, a végzettségi mutatókból (befejezett iskolai évek száma) és a jólétet kifejező vásárlóerő-paritásos GDP indexből rakják össze. Ennek egy továbbfejlesztett változata az IHDI, ami a HDI társadalmi egyenlőtlenség mértéke szerint súlyozott változatát jelenti.

Ezeket a mutatókat erdélyi adatokon sajnos nem tudjuk reprodukálni, mert közszépszintű GDP-t nem számolnak. Egy alternatív emberi fejlettségi index kidolgozására azonban több próbálkozás közül is válogathatunk.³⁹ Ennek egy első változatát, a Községek Fejlettségi Indexét (IDC) 2007-ben dolgozta ki Dumitru Sandu. Összesen 10 változó adatait aggregálta 4 dimenzió mentén: lakhatási infrastruktúra, közösségi pénzügyi erőforrások, egyéni (családi) gazdasági tőke és a korral igazított közösségi humán erőforrás.⁴⁰ Mivel a városok ebbe nem kerültek bele, a modellt 2010-ben tovább bővítette IDSL (települések társadalmi fejlettségének a mutatója) néven. Itt hét változó adatait vonta össze főkomponens-elemzéssel.⁴¹ Végül ennek egy javított változatát 2011-ben tette közzé

³⁸ Arcand – Grin, 2013.

³⁹ A fejlettségi indexek részletes bemutatásáért l. Sandu, 2016.

⁴⁰ A változók az alábbiak voltak az egyes dimenziók szerint: 1. lakhatási infrastruktúra: egy lakásra jutó lakófelület, egy főre jutó gázfogyasztás, egy főre jutó (vezetékes) vízfogyasztás; 2. közösségi pénzügyi erőforrások: az önkormányzat egy lakosra jutó saját bevételei, egy lakosra jutó kiadásai, egy lakosra jutó lakhatási, környezetvédelmi és közszolgáltatási kiadások; 3. egyéni (családi) gazdasági tőke: 1000 főre jutó gépkocsik száma; 4. a korral igazított közösségi humán erőforrás: születéskor várható élettartam, gyermekhalandóság, a 15 éves és annál idősebb népesség átlagéletkora. A számsorok összesen 1031 erdélyi községre elérhetőek.

⁴¹ Ezek az alábbiak: 1. a lakosság aggregált képzettsége, 2. a 14 év feletti lakosság átlagéletkora, 3. születéskor várható élettartam, 4. egy lakásra jutó lakófelület, 5. 1000 lakosra jutó autók száma, 6. egy lakosra jutó gázfogyasztás, 7. a település méretkategóriája. A számsor összesen 1174 erdélyi község és város adatait tartalmazza.

LHDI (Local Human Development Index) néven. Kihagyta belőle a település méretére vonatkozó változót, és négy dimenzióban összesen hat mutatón végzett főkomponens-elemzést.⁴² Az index értékeit az így kapott faktorszakórok jelentik.⁴³

A bemutatott alternatív indexek között értelemszerűen erős a korreláció – minél inkább hasonló mutatókat aggregált, annál inkább. Ezért alapértelmezett módon az elérhető legfrissebb adatokat használjuk, és az LHDI 2011 lesz a modelljeink magyarázandó változója.⁴⁴ Ez természetesen csak részben tudja reprodukálni a konvencionális HDI (IHDI) tartalmát, a GDP pótlására bevont mutatók ugyanis csak áttételesen mérik a települések gazdasági outputját. Egy megyékre végzett kontrollvizsgálat⁴⁵ viszont kimutatta, hogy erős korreláció van az így kialakított LHDI index és a GDP között.⁴⁶ Ez feltételezhetően a községek és városok szintjén sincs másként, tehát kellő magabiztossággal kijelenthető, hogy Sandu LHDI indexe jól tükrözi a humán fejlettség különbségeit.

A kutatási kérdéseink között szerepelt, hogy a polarizáció eltérő hatással lehet-e a közjavakkal való gazdálkodásra, illetve a magánjavak termelésére. Előbbit a községek beruházásra és fejlesztésre szánt kiadásai, valamint az uniós alapokból elköltött összegek egy főre jutó hányadával mértük⁴⁷. A magánjavakkal való

⁴² L.. humán tőke: a képzettség aggregált szintje a településen; 2. egészségügyi tőke: születéskor várható élettartam; 3. demográfiai tőke (vital capital): a 18 éves és idősebb népesség átlagéletkora; 4. anyagi tőke: egy lakásra jutó átlagos lakófelület, egy főre jutó gázfogyasztás, 1000 főre jutó gépkocsik száma. Az LHDI 2002 index összesen 1052, az LHDI 2011 pedig 1122 erdélyi adminisztratív egységre (községre és városra) elérhető.

⁴³ Ionescu-Heroiu, Marcel – Burduja, Sebastian – Sandu Dumitru: *Competitive cities: Reshaping the economic geography of Romania: Report*. Bucharest, 2013.

⁴⁴ Erdélyi adatokon az IDSL és az LHDI 2002 indexek között ez az érték 0,913, az IDSL és a LHDI 2011 között 0,933. A községekre számított IDC korrelációs együtthatója az IDSL-el 0,697, az LHDI 2002-vel 0,648, az LHDI 2011-el pedig 0,740.

⁴⁵ Ionescu-Heroiu et al., 2013. 102–103.

⁴⁶ A korreláció értéke 0,88 volt.

⁴⁷ Ezek azok a költségtelek ugyanis, amelyek leginkább kifejezik azt, hogy egy önkormányzatnak sikerül-e diszkrecionális, fejlesztésre szánt erőforrásokat előteremteni, vagy pedig csak a hatásköre alatt működő intézmények fenntartási költségeire futja a költségvetésből. Bár a beruházások-fejlesztések minőségét nem tudjuk mérni, a források lehívásának a képessége a sikeres gazdálkodás feltétele.

ellátottságra, illetve a magángazdaság teljesítőképességének a mérésére az ezer főre jutó személyautók számát, a községben/városban található vállalkozások egy főre jutó üzleti forgalmát, valamint az önkormányzatok saját bevételének⁴⁸ egy főre jutó összegét vontuk be az elemzésbe. Az összevonást mindkét esetben főkomponens-elemzéssel végeztük.

A független változó: az etnolingvisztikai diverzitás mutatói

A figyelmes olvasónak mostanáig bizonyára feltűnt az a következtetlenség, ahogyan a tanulmányban eddig mindenféle rendszer nélkül, felváltva használtuk az etnolingvisztikai diverzitás, a heterogenitás, ritkábban pedig a frakcionalizáció, a fragmentáció és a polarizáció fogalmait. Precízebb elemzésekben ezeket a fogalmakat nem rokon értelemben használják: nemcsak, hogy más jelentést hordoznak, hanem értékeiket más képlet alapján számolják ki, és igazítják a terep jellegzetességeihez (például, hogy hány eltérő csoportról beszélhetünk). Az ezzel kapcsolatos módszertani vitának a bemutatására itt nem térünk ki,⁴⁹ fontos tisztázni viszont, hogy az erdélyi adatokon a továbbiakban melyeket alkalmazzuk, és hogy milyen szakmai megfontolások szólnak a következetes használatuk mellett. Érdemes különbséget tenni a szemantikai és analitikus vonatkozású érvek között.

Az említett fogalmak a köznyelvben is eltérő jelentéseket hordoznak. Erdélyben a diverzitás/sokféleség változó szövegkörnyezetben jelenik meg,⁵⁰ a polarizáció viszont közelebb van

⁴⁸ Az önkormányzati jövedelmek közül azért választottuk a saját bevételt, mert leginkább ez tükrözi a helyi magángazdaság méretét és teljesítőképességét. Ide tartoznak az önkormányzatok helyi adókból származó jövedelmei (ingatlan- és gépkocsiadó stb.), valamint a vállalkozók által befizetett jövedelemadó helyben maradt hányada. Az erdélyi önkormányzatok jövedelmeiről bővebben l. <http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/kiemelkedo-az-erdelyi-onkormanyzatok-jovedelme/18>.

⁴⁹ A különböző indexek kimerítő bemutatását találjuk Németh 2014-es értekezésében.

⁵⁰ Románia Unió csatlakozását követően a román közéletben a multikulturalizmus fogalma például egy agyonemlegetett, pozitív konnotációjú hívószóvá, egyfajta buzzwordé vált, erdélyi intézmények (pl. a Babeş-Bolyai Tudományegyetem), városok (Kolozsvár, Nagyszeben stb.) imázskampányának a fő eleme tették. Ezekben a városmarketinggel kapcsolatos anyagokban a magyarok

a negatív töltetű elkülönülés, megosztottság, sőt szegregáció jelentéstartalmához. A frakcionalizációhoz egymással inkább versengő, mint együttműködő, alulról felépített érdekszövetségekre, szekértáborokra asszociálnak. A fragmentáció ezzel szemben külső nyomásra létrehozott, „felülről” irányított, inkább kényszerből, mint önkéntesen vállalt megosztottság képzetét hordozza.

Az eltérő jelentéstartalmak miatt Grin amellet érvel, hogy ezekben az elemzésekben a leginkább értéksemleges diverzitás fogalmat kellene használni.⁵¹ Ez a kifejezés azonban azokra a területekre illik a leginkább, ahol többféle etnikai-nyelvi csoport nagyobb számban él. Erdélyben a közigazgatási egységek döntő többségében a románok és a magyarok mellett a romák vannak jelentős számban jelen, a németek és más kisebbségek száma – amint tudjuk – napjainkra drasztikusan megfogyatkozott.⁵² A diverzitás és a vele leginkább rokon heterogenitás fogalmak tehát nem fedik pontosan a valóságot.

A fragmentáció, frakcionalizáció és polarizáció fogalmakkal kapcsolatban további érveket kell keressünk, hogy melyik fejezné ki a legjobban a létező állapotokat. Ez azon múlik, hogy 1. a priori inkább kooperációt vagy versenyt feltételezünk az együtt élő etnikumok között, és 2. hogy mennyire erős a civilitás, az alulról építkező demokráciába vetett hit. Minél inkább kooperációt feltételezünk, minél inkább a tolerancia és a kölcsönös tisztelet jellemzi az etnikumok közötti viszonyokat, annál inkább indokolt a semlegesebbnek hangzó fragmentáció, fejlettebb demokráciákban pedig a frakcionalizáció kifejezést használni. Minél inkább a nem

és a romák viszont aránytalanul keveset szerepelnek, és jelenlétükhöz képest nagyobb figyelmet kapnak a kisebb etnikai csoportok, a kozmopolita utazók, expat-ek stb. Gyakran előfordul az is, hogy ezek az anyagok magyar nyelven el sem érhetőek. A romániai magyar nyilvánosságban ezt a fajta multikulturalizmust általában hamisnak értékelik.

⁵¹ Grin, François: *Linguistic diversity and economic outcomes: Can we identify credible causal connections?* FTI, University of Geneva IPSA, Poznań, July 2016. 5.

⁵² Ennek megfelelően az ELF és az EPI mutató kiszámolásához az alábbi etnikumok számának abszolút értékeit vontuk be az elemzésbe: románok, magyarok, romák, németek és más nemzetiségűek. Nem vettük bele azokat, akiknek a nemzetiségéről nem gyűjtöttek adatot a népszámlálás során, a nemzetiségi arányokat is ezek kihagyásával számoltuk ki.

konstruktív versengés vagy a feszültség jellemzi ezeket a viszonyokat, annál kifejezőbb lehet a polarizáció fogalom.

Erdély népszerűségétörténetével foglalkozó írások szerint a magyarok és a románok közötti viszony a 20. században végig feszültségekkel terhelt volt, és egy állandó társadalmi pozícióharc jellemezte.⁵³ Korábbi elemzések kimutatták, hogy az etnikumok között ma is egy fokozottabb bizalmatlanság jellemző, jelentősek a vélt társadalmi távolságok, továbbra is létezik egy erős szimbolikus határmegvonásra való törekvés.⁵⁴ A hétköznapi gyakorlatok jelentős része etnikailag homogén, hálózatilag zárványos rendszerben szerveződik.⁵⁵ A demográfiai adatok pedig azt mutatják, hogy egyre inkább tömbösödik, területileg elkülönül az erdélyi magyarság. Mindezeket figyelembe véve, ha Erdély egészéről beszélünk, szemantikailag akkor követjük el a legkisebb hibát, ha a polarizáció fogalmát használjuk.⁵⁶ Természetesen előfordulhat, hogy Erdély bizonyos részein, régióiban a felsorolt érveknek éppen az ellenkezője igaz. Ezekben az esetekben – ahogy azt az alkalom kívánja – indokoltabb a frakcionalizáció vagy a fragmentáció fogalmaival dolgozni.

A fogalmakról való döntésben azonban nem a szemantikai szempontok az elsődlegesek. A fragmentációt/frakcionalizációt és a polarizációt ugyanis különböző képletekkel számolják, és értékeik általában eltérnek egymástól.⁵⁷ Mivel azonban Erdély településein általában két, ritkábban három etnikum számottevő jelenlétével kell számolni, a mutatók értékei között nincs nagy különbség. Az adminisztratív egységek (községek és városok) népességére számított etnikai frakcionalizációs és polarizációs indexek erősen korrelálnak egymással, a korrelációs együttható értéke megyénként 0,948-tól (Szatmár megye) 1-ig (Hunyad megye) változik, Erdély egészére

⁵³ Kiss, 2010.

⁵⁴ Veres, 2011.

⁵⁵ Csata Zsombor: Economy and Ethnicity in Transylvania. In: Kiss Tamás–Székely István Gergő–Toró Tibor–Bárdi Nándor–Horváth István (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights*. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.

⁵⁶ Tesszük ezt annak ellenére, hogy tudatában vagyunk a szavak valóságteremtő erejének, és hogy ezzel magunk is hozzájárulhatunk a feszültségnarratíva fennmaradásához, sőt a kultiválásához is. A valóság minél adekvátabb (nyelvi) leképezése viszont prioritást élvez.

⁵⁷ A fragmentációs/ frakcionalizációs indexet Taylor-Hudson (1972), a polarizációs indexet Montalvo-Reynar-Querol (2005) alapján értelmezzük. Részletes bemutatásukhoz és összehasonlításukhoz l. Németh, 2014. 21–24.

pedig 0,983.⁵⁸ Ilyen mértékű együttjárás mellett a statisztikai következmények jelentéktelenek, ezért a szemantikai megfontolások mentén a Montalvo–Reynal-Querol által kidolgozott etnikai polarizációs indexet fogjuk használni,⁵⁹ melyet az alábbi képlettel számolunk ki:

$$Q = 1 - \sum_{i=1}^N \left(\frac{0,5 - \pi_i}{0,5} \right)^2 \pi_i$$

ahol: π_i : az „i” etnikai csoport aránya a teljes (100%) populációhoz viszonyítva, Q: etnikai polarizációs index (EPI).

A EPI értéke 0 és 1 között változhat, és a maximumát akkor éri el, ha az adott társadalom két egyenlő létszámú csoportra oszlik, tehát előáll a tökéletes polarizáltság állapota.⁶⁰ Az ettől való eltérés egyszerre két dolgot is jelenthet: vagy azt, hogy az egyik etnikum többségbe kerül a másikhoz képest, vagy azt, hogy az etnikai csoportok száma növekszik.

A diverzitásváltozónk másik összetevője az etnolingvisztikai jelző, ami szintén definícióra szorul. Eleddig azért használtuk előszeretettel, mert egyszerre lehet az eltérő nyelvet beszélőkre és a különböző etnikumúakra is használni, sőt, így együtt akár a – szintén gyakran használt – kulturális diverzitás⁶¹ fogalom jelentéstartalmával is meggyőzőbben rezonál. Erdély esetében azért kifejezetten szerencsés összekapcsolva használni, mert a két legnépesebb etnikum, a románok és a magyarok esetében a nemzetiségi önbesorolás és a nyelvhasználat

⁵⁸ Az erdélyi adatokra készített szórásgörbét lásd a melléklet 4. ábráján. Ezen az látszik, hogy a fragmentációs és a polarizációs index magasabb értékeknél kezd divergálni egymástól.

⁵⁹ Montalvo – Reynal-Querol, 2005.

⁶⁰ Németh, 2014. 21.

⁶¹ Állandó vita tárgya az is, hogy a nyelvet le szabad-e választani a kultúráról vagy sem (Grin, 2016.). Ezzel a kérdéssel mi most nem foglalkozunk. Az ökonomiai elemzések jelentős része hajlamos a nyelvet pusztán egy kommunikációs eszköznek tekinteni, a kultúrával való kapcsolattal nem foglalkoznak. A nyelvészek és a szociológusok többsége ezzel szemben azt állítja, hogy erőteljes összefonódás létezik a nyelv és a kultúra között, és egyáltalán nem közönyös a kommunikáció tartalma szempontjából, hogy milyen nyelvet használunk.

nagyon nagy mértékben egybeesik.⁶² Mindkét esetben a nyelv egy nagyon erős, szinte leválaszthatatlan eleme az etnikai identitásnak. A romáknál ennél összetettebb a helyzet. Egyrészt az etnikai ön- és heteroidentifikáció sokkal kevésbé esik egybe, mint a románok és magyarok esetében. Másrészt a nyelv a heteroidentifikációnak csak az egyik, de nem feltétlenül a legfontosabb komponense (a vagyoni-foglalkozási helyzet, a lakóhelyi szegregáció, bőrszín stb. mellett). A diverzitás megélése és az ebből származó gazdasági gyakorlatok (beleértve a kirekesztést, az iskolai/munkahelyi diszkriminációt, a kizsákmányolást, ritkábban a pozitív diszkriminációt), valamint az ebből származtatható aggregált gazdasági következmények értelmezése szempontjából a heteroidentifikáció alapján meghatározott roma népesség településenkénti számára is szükség van.⁶³

Ezek az érvek mind-mind amellett szólnak tehát, hogy a vizsgálatunkban az etnikai megoszlásra vonatkozó statisztikákat használjuk.

Kontroll-változók

A korábban már említett módszertani problémák kiküszöböléséhez fontos, hogy a lehető legkimerítőbben feltérképezzük és beépítsük a modelljeinkbe azokat a tényezőket, amelyek mind a gazdasági fejlettségre (függő változó), mind pedig a polarizációra (független változó) hatással lehetnek, és ezzel befolyásolhatják a két állapot közötti kapcsolat validitását vagy erősségét. Ezzel kapcsolatban fennáll a veszélye annak, hogy: 1. vannak olyan tényezők, amelyekről nem feltételezzük a kettős hatást, ezért nem vesszük bele a modelljeinkbe, 2. a hatásokat feltételezzük ugyan, de nincsenek rá adataink, vagy nem mérhetőek.

A feltételezett és mérhető változók közül az egyik legfontosabb tényező, amire a korábbi tapasztalataink alapján külön figyelni kell, az a romák aránya a településeken. A romák hátrányos

⁶² Veress, 2011.

⁶³ A roma népesség heteroidentifikáció mentén történő becslését a SocioRoMap projekt keretében végezték el, a részletekért l. <http://www.ispmn.gov.ro/eng/page/socioromap>.

szocioökonómiai helyzetéről számos korábbi tanulmányban írtak⁶⁴ – egyelőre az ökológiai tévkövetkeztetés veszélye mellett –, és ezt a mi adataink is alátámasztják. Azokon a településeken például, ahol magasabb a romák aránya, lényegesen több a munkanélküli, és magasabb a dependenciaindex⁶⁵ értéke is. Mivel a romák aránya egyaránt erős befolyással van az etnikai heterogenitásra és a gazdasági fejlettségre, olyan modelleket is készítünk, ahol szerepeltetjük a roma népességet és olyanokat is, ahonnan kihagyjuk őket. Ezek összehasonlítása közelebb visz minket a polarizáció valós hatásainak a becsléséhez.

Korábbi elemzések alapján⁶⁶ néhány geográfiai természetű jellemzőről is úgy gondoljuk, hogy nagyon fontosak lehetnek a diverzitás és a fejlettség kapcsolatának a magyarázatában, a kontrollváltozóink sorát tehát az alábbiakkal bővítjük: a település mérete (városokra is), a község távolsága a város(ok)tól, a községhez tartozó falvak száma, községen áthaladó európai út megléte (csak községekre).

A demokratikus intézményi környezet fejlettségét – amiről azt feltételeztük, hogy pozitív irányba billentheti a diverzitás jóléti hatásait – közvetlenül nem tudjuk mérni, a városok és községek szintjén nincs erre adat. Viszont ott, ahol a közéletben való részvétel magasabb, az intézmények feletti kontroll, valamint a választott képviselők elszámoltatása is szigorúbb lehet. A polgári részvételt és a civil aktivitást jól közelíthetjük egyrészt a helyhatósági választásokon való részvétellel, másrészt pedig a civil szervezetek lakosságra vetített számával (fajlagos sűrűségével).

Etnikai polarizáció Erdélyben

Erdélyben a Montalvo–Reynar-Querol képlete⁶⁷ alapján számolt etnikai polarizáció értéke Szatmár (0,652) és Maros (0,614) megyékben a legmagasabb, és a jelentős román, illetve magyar többséget felmutatni tudó Hunyad (0,111), illetve Hargita (0,217)

⁶⁴ Fosztó László: *Colecție de studii despre romii din România*. Cluj-Napoca: Editura ISPMN, Kriterion, 2009.

⁶⁵ Ez a száz foglalkoztatottra jutó munkanélküliek számát jelenti.

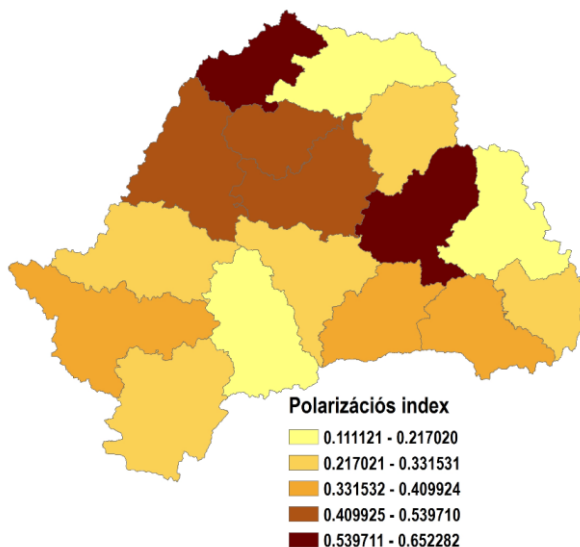
⁶⁶ Pl. Ionescu-Heroiu et al., 2013.

⁶⁷ Montalvo – Reynal-Querol, 2005.

megyékben pedig a legalacsonyabb (1. ábra)⁶⁸. Átlag (0,353) feletti továbbá Szilágy, Bihar és Kolozs megyékben, átlagosnak mondható Temes, Brassó, Szeben, Arad és Kovászna megyékben. A szórás értéke 0,139.

1. ábra

Etnikai polarizáció Erdély megyéiben (2011)

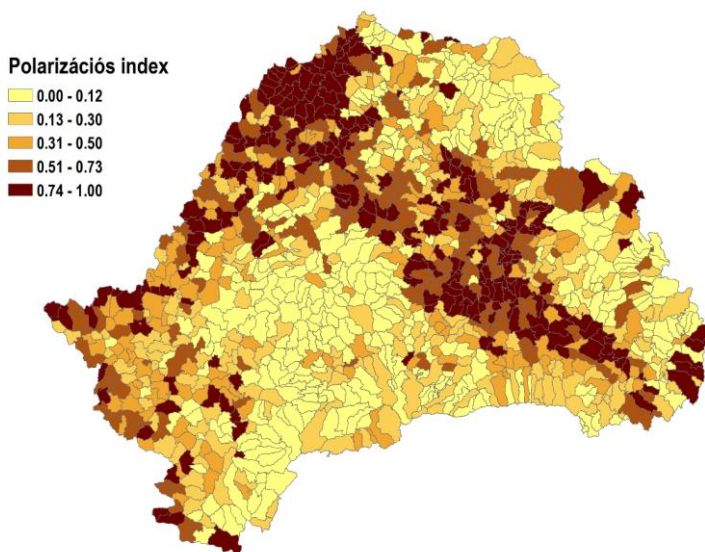

Forrás: saját számítások a 2011-es népszámlálás adatai alapján

⁶⁸ A térképeken klasszifikációs módszerként a természetes osztályhatárok megadását használjuk. A Jenks módszerként is ismert eljárás egy csoportba gyűjti a leginkább hasonló egységeket, és maximalizálja a csoportok közötti különbségeket. Ez a módszer különösen kifejező eredményt hoz a településszintű adatokon, ahol nagyobb a szórás.

A megyei szintű trendek részletesebb leképeződését láthatjuk a közigazgatási egységek szintjén is, a 2. ábrán a sötétebb színnel jelölt településeket magasabb polarizáció jellemzi. Ezek közül is kiemelkedik a Kovászna megyei Zágon (0,999), a Fehér megyei Magyarlapád (0,993), a Bihar megyei Köröstárkány (0,987), a városok közül pedig Marosvásárhely (0,969), Szilágycseh (0,953) és Szalonta (0,938). A lista elején található településeken a románokéval szinte megegyező arányban él egy másik kisebbség, rendszerint a magyar. A szórás értéke a közigazgatási egységek szintjén lényegesen nagyobb, 0,316.

2. ábra
Etnikai polarizáció Erdélyben (2011)

Forrás: saját számítások a 2011-es népszámlálás adatai alapján

A térkép alapján úgy tűnik, hogy éppen a gazdasági prosperitás korábban említett folyosóján (a nagyvárosok tengelyén⁶⁹) magasabb a polarizáció mértéke.

Ez azonban megtévesztő, mert az LHDI értékek alapján készült térképen (3. ábra) nincs nyoma összefüggő sávoknak, a fejlettebb települések sokkal inkább a nagyvárosok körüli szigeteknek tűnnek.⁷⁰ A valóságban tehát a humán fejlettség diszkrétebb térbeli eloszlást mutat, elnagyolt és pontatlan lenne a „folyosó” megnevezést használni. A statisztikai próba eredményei is ezt igazolják: az etnikai polarizációs index és az LHDI mutató között nincs szignifikáns összefüggés, a korrelációs együttható értéke nagyon alacsony, mindössze 0,041. Első ránézésre tehát úgy tűnik, hogy az etnikai polarizációnak nincs köze a települések fejlettségéhez.

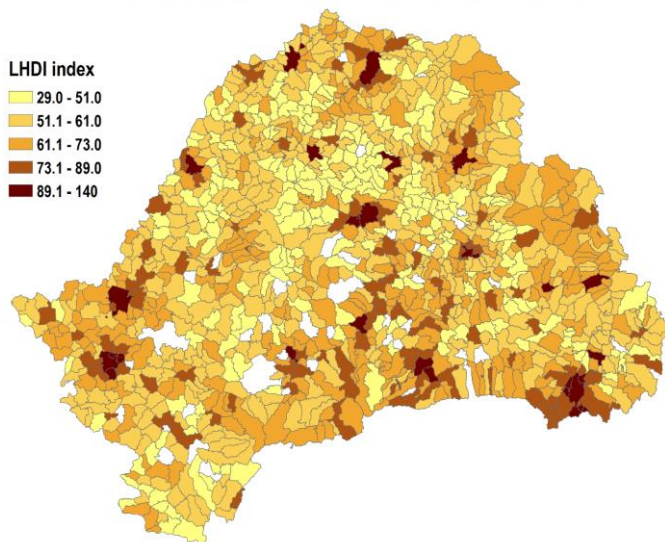
Elsőre nem találtunk összefüggést az etnikai polarizáció és a fejlődés dinamikája között sem. A 2002-es és 2011-es LHDI index relatív elmozdulását mérő mutatónk (lásd a 6. ábrát a mellékletben) és a diverzitás-indexünk (EPI) nem korrelál egymással ($r=0,013$).

⁶⁹ Lásd Kiss, 2014.

⁷⁰ A városok és a falvak fejlődésének a viszonyáról Ionescu-Heroiu és szerzőtársai az alábbiakat írják: „Túl azon, hogy a gazdasági fejlődésének a motorjai, a nagyvárosok a fejletlenebb régiók – különösen a városokhoz közeli rurális övezetek – fejlődésének a katalizátoraiként is működnek. Összességében (...) egy bizonyos falusi település fejlődési dinamikájának a szempontjából nem a legközelebbi városi szomszédal való távolsága számít” (Ionescu-Heroiu et al., 2013. 111.), hanem az, amit ő városi konnektivitásnak nevez, és amit egy összetettebb mutatóval számol ki. Ez egy mértani átlagolása annak, hogy mennyire van közel az illető település egyenként a kis, közepes, nagy, illetve nagyon nagy városkategóriák legközelebbi tagjaihoz. A rendelkezésre álló adatainkkal sajnos ezt az indexet nem tudjuk ugyanígy reprodukálni, de egy jó közelítéshez a kontrollváltozóink között nálunk is szerepel: 1. a községekhez tartozó falvak átlagos távolsága a legközelebbi városhoz, 2. a községközpont távolsága a legközelebbi 30.000 főnél nagyobb városhoz.

3. ábra

Humán fejlettségi index (LHDI) Erdélyben (2011)

Forrás: Sandu, 2016. A fehérrel jelölt településekre nincs adat.

Az etnikai polarizáció és a jólét összefüggései Erdélyben

A hosszas elméleti és módszertani felvezetés után szerencsére nem kell leállnunk itt az elemzéssel. Korábbi megfigyeléseink azt mutatják, hogy a falvak és a városok között nagyok a fejlettségbeli különbségek,⁷¹ tehát valószínűleg a fejlődést magyarázó modellek is eltérnek egymástól. Érdekes tehát a falvakat és a városokat külön is megvizsgálni.

Kezdjük először a falvakkal. A fejlettségi index és az etnikai polarizáció között egy gyengébb, de szignifikáns negatív kapcsolat

⁷¹ Ionescu-Heroiu és szerzőtársai például Románia területi kohéziójának egyik kulcsproblémáját látja abban, hogy egy nagyon nagy és szűnni nem akaró különbség van a városi és a vidéki életkörülmények között. L Ionescu-Heroiu et al., 2013. 107.)

mutatható ki ($r=-0,088$, 2. táblázat, 1. modell).⁷² Hogy itt direkt kapcsolatról van-e szó, ahhoz meg kell vizsgálni, hogy vannak-e alternatív magyarázatok, amelyek egyszerre befolyásolhatják a diverzitást és a fejlettséget is.⁷³ Az LHDI értékét magyarázó regressziós egyenletbe be kell vonnunk tehát az imént bemutatott kontrollváltozókat is.

Ezzel együtt a mutatóink leíró statisztikája a következőképpen néz ki:

1. táblázat. Leíró statisztikák – erdélyi községek

változó	N	átlag	szórás	min.	max.
LHDI 2011	980	57,7	9,83	29	140
polarizációs index (EPI 2011)	1041	0,37	0,32	0,00	0,99
etnikai arányok					
magyarok aránya a településen (% , 2011)	1041	19,34	31,22	0,00	99,86
romák aránya a településen (% , 2011)	1041	6,09	8,34	0	53,42
romák aránya a településen (heteroindentifikáció, %, 2015)	1037	10,12	12,79	0	82,48
németek aránya a településen (% , 2011)	1041	0,447	2,08	0	32,56
más nemzetiségűek aránya a településen (% , 2011)	1041	1,87	9,87	0	98,3

⁷² A polarizációs indexet kiszámoltuk úgy is, hogy a roma népességet kivettük az elemzésből. Ebben a modellben a negatív kapcsolat eltűnt. Ez azt jelenti tehát, hogy ha létezik is egy valós összefüggés a polarizáció és a fejlettség között, ez vélhetően a roma népesség köztudottan hátrányosabb helyzetét tükrözi. Ezt fogják igazolni az alább bemutatandó, etnikai arányokkal bővített regressziós modelljeink is.

⁷³ Itt meg kell említenünk a fordított kauzalitás lehetőségét is: elképzelhető, hogy a jóléti feltételek romlása miatt növekedhet az etnikai polarizáció a községekben. Ez gyakorta azt jelenti, hogy a tehetősebb, többségi családok elhagyják a települést és helyettük romák költöznek be. Ennek a lehetőségnek továbbgondolására még visszatérünk.

földrajzi tényezők					
község mérete (lakosság száma 2011-ben)	1041	2803	1669	119	22813
halad-e át európai út a községen (0 = nem, 1 = igen)	982	0,22	0,41	0	1
falvak átlagos távolsága a legközelebbi várostól (km)	982	18,79	9,95	2	71
községközpont távolsága a legközelebbi 30000 lakosnál nagyobb várostól (km)	982	36,17	23,03	3	140
falvak száma a községben	982	4,53	2,62	1	15
civil és politikai aktivitás					
civil szervezetek sűrűsége (NGO/1000 fő, 2018)	1041	3,88	2,61	0	25,21
részvételi arány a helyhatósági választásokon (% , 2016)	1043	61,4	11,42	0	100
magántulajdon mérete					
1000 lakosra jutó autók száma (db, 2014)	922	207,9	121,4	0,3	1204,8
vállalkozások egy főre jutó üzleti forgalma (1000 RON, 2014)	1022	119	96	3	974
önkormányzatok egy főre jutó saját bevétele (RON, 2011-2017)	1041	3078	2477	758	34009
közjavakkal való gazdálkodás					
egy főre jutó fejlesztési célú beruházások összege (RON, 2017)	1042	184	246	0	3240
egy főre jutó uniós forrásból származó bevétel (RON, 2011-2017)	1041	2271	2940	0	20186

A regressziós modelleket több változatban is lefuttattuk⁷⁴ (lásd a 2. táblázatot, 2-7. modellek). A 2. modellben a polarizáció helyett az egyes etnikumok arányát vontuk be az elemzésbe. Ezzel enyhén növekedett az LHDI magyarított hányada, bár még továbbra is nagyon alacsony (mindössze 6 százalék), ami azt jelenti, hogy az etnicitás nem jelentéktelen, de önmagában egy nagyon gyenge prediktora a fejlettségnek. Nem javult ez a mutató azzal sem, hogy a polarizációt és az etnikai arányokat egyszerre vontuk be az elemzésbe (3. modell). A 4. modellben a geográfiai mutatók egymást követő beléptetése mellett fokozatosan nőtt az etnikai polarizációs index regressziós együtthatója, végül -0,182-nél állapodott meg. Ez a kauzalitás feltételezése mellett azt jelentené, hogy a község mérete és a legközelebbi várostól való távolsága után a polarizáció az, ami a fejlettségre a legerősebb hatást gyakorol. Az egyváltozós modellhez képest tehát emelkedett a polarizáció és a fejlettség közötti kapcsolat erőssége. Ennek a magyarázata az, hogy a nagyobb diverzitással rendelkező községek a városoktól távolabb helyezkednek el, jellegzetesen nagyobbak és fragmentáltabbak is (több falu tartozik hozzájuk). Ha ezeket a jellemzőket azonban kontroll alatt tartjuk, kiderül, hogy a polarizáció parciális hatása erősebb. Konkrétan azt jelenti, hogy azonos geográfiai jellemzőkkel bíró falvakban az EPI tíz egységnyi növekedése az LHDI index 1,82 egységnyi csökkenésével jár együtt. Ezen a ponton úgy tűnik tehát, hogy az erdélyi községekben az etnikai polarizáció és a humán fejlettség kapcsolata negatív: ahol több etnikum él nagyobb számban, ott a falvak egészségügyi, képzettségi és anyagi tőkje szignifikánsan alacsonyabb.

De vajon mivel magyarázható ez a negatív kapcsolat? Az egyik kézenfekvő magyarázat az, hogy nagyok az egyes etnikai csoportok közötti gazdasági különbségek,⁷⁵ például a romák hátrányosabb helyzete egyszerűen lefele viszi a jóléti átlagot azokon a településeken, ahol nagyobb arányban vannak jelen. Ezt kétféleképpen tudjuk ellenőrizni: 1. az etnikumok arányát egy olyan modellben szerepeltetjük, ahol nem használjuk a polarizációs indexet (5. modell), 2. a polarizációt és az etnikumok arányát ugyanabban a modellben

⁷⁴ Az elemzéshez lineáris regressziót használtunk (OLS), stepwise eljárással.

⁷⁵ Csata Zsombor: Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek Romániában, etnikai metszetben. *Erdélyi Társadalom*, 2017.15(1), 81–103. doi: 10.17177/77171.191.

használjuk (6. modell).⁷⁶ Az eredmények azt mutatják, hogy – akárcsak a 3. modellben – mihelyest az etnikai arányokat beemeljük a modellbe, megszűnik a szignifikáns összefüggés a fejlettség és a polarizáció között. Az etnikai polarizáció *önmagában tehát nem okoz változásokat a községek fejlettségében, viszont számít az, hogy milyen etnikumok és milyen arányban* laknak egy adott településen. Az egyértelmű, hogy minél magasabb a romák aránya, annál alacsonyabb az LHDI. A németek markánsabb jelenléte mellett viszont enyhén felfele mozdul el a fejlettség mutatója. A magyarok és a más nemzetiségűek magasabb aránya a romákhoz képest sokkal enyhébben, a mérési hiba határán, de szintén lefele húzza az átlagot.⁷⁷

Ezen a ponton nagyon fontos megjegyezni, hogy ezek az eredmények semmiféle alapot nem adnak ahhoz, hogy az egyes etnikumok fejlődésben betöltött szerepéről bárki esszencialista kijelentéseket fogalmazzon meg. Az, hogy egy etnikum, kisebbség stb. jelenleg milyen erőforrásokkal rendelkezik, amivel saját maga és közössége, faluja boldogulását elősegítheti, az messzire visszamutató történelmi folyamatok eredménye, melyeknek a tárgyalása jóval meghaladja a dolgozatunk kereteit. Ennek a józan belátásához elég csak a szocialista diktatúra évtizedeire visszautalni. Az teljesen nyilvánvaló, hogy a kisebbségek intézményes diszkriminációja (a továbbtanulás és a szakmai előrelépések korlátozása, az

⁷⁶ Az EPI és az etnikai arányok egyazon modellben való szerepeltetése nem problémamentes, mert az utóbbi a polarizáció szórásának majdnem felét magyarázza meg. Ezért szerepeltettük mindkettőt egy-egy külön regresszióban is. A vizsgálatban szereplő községek össznépessége 2815368 fő, aminek 70 százaléka román, 21 százaléka magyar, 6,4 százaléka roma, 0,4 százaléka német és 2,2 százaléka más etnikumú. Mivel két nagyobb etnikum adja a falusi népesség közel 91 százalékát, a román és a magyar népesség aránya között egy erős negatív korreláció van ($r=-0,918$). A redundancia miatt a románok arányát tehát kivettük az elemzésből. A romák aránya és a polarizációs index között szintén szoros a kapcsolat ($r=0,637$), de multikollinearitás nem áll fenn. További korrelációértékek: EPI – magyarok aránya: 0,195; EPI – románok aránya: -0,388. Kollinearitás-statisztikák a románok aránya nélküli modellben: EPI – tolerancia: 0,547, VIF: 1,827; romák aránya – tolerancia: 1,742, VIF: 1,742; magyarok aránya – tolerancia: 0,884, VIF: 1,132

⁷⁷ A modelleket lefuttattuk úgy is, hogy sorban kivettük az etnikai változókat. Ha a romák arányát kihagyjuk az elemzésből, a magyarázott variancia mintegy 6,6 százalékkal csökken. A változás a németek kihagyása esetén 2,3 százalék, a magyaroknál mindössze 1 százalék varianciacsökkenést eredményez.

infrastruktúra-fejlesztés elhanyagolása azokon a területeken, ahol nagyobb arányban éltek etnikai kisebbségek stb.) és az ezt követő tömeges kivándorlás, ha nem is determinisztikusan, de hosszú évtizedekre előre kijelölte az egyes etnikai csoportok lehetséges társadalmi pozíciót és ezzel együtt a potenciális erőforrásaikat is.

A fentiek alapján mindössze annyit jelenthetünk ki, hogy *az erdélyi vidékre vonatkozóan nem önmagában az etnikai polarizáció, hanem az eltérő gazdasági helyzetű etnikumok változó jelenléte magyarázza az aggregált jólét különbségeit.* Egy korábbi vizsgálatban, kimutattuk, hogy a romák munkaerőpiaci és jövedelmi helyzete lényegesen rosszabb a társadalmi átlagnál, a magyaroké enyhén rosszabb (és folyamatosan romlik), a kis számban levő németeké pedig határozottan jobb.⁷⁸ Ezek a különbségek köszönnek vissza az LHDI eltéréseit magyarázó modelljeinkben is. Azokon a településeken, ahol kisebbek a gazdasági különbségek az egyes etnikumok között (például javarészt csak magyarok és románok élnek), a magasabb polarizáltság nem hoz jóléti hátrányokat, de előnyöket sem. *Végeredményben tehát azt jelenthetjük ki, hogy az LHDI egy kisebb, de szignifikáns hányadát az etnicitás mentén kitapintható gazdasági egyenlőtlenségek magyarázzák, de ez a hatás a polarizáció növekedésével nem emelkedik.*

Egy következő lépésben azt a hipotézist vizsgáltuk meg, hogy a civil aktivitás és a választásokon való részvétel befolyásolja-e a polarizáció és a jólét kapcsolatát. Feltételezésünk arra vonatkozott, hogy minél többen, minél aktívabban szólnak bele és vesznek részt a közügyeik rendezésében, annál kevésbé valószínű, hogy az etnikai sokféleség nehezíteni fogja a település fejlődését. A 6. és 7. modellben közölt eredmények nem igazolják ezt a feltételezést. Sem a polarizáció, sem pedig az etnikai arányok együtthatói nem változtak érdemben a civilitásra vonatkozó mutatók bevonásával.

⁷⁸ Csata 2017.

2. táblázat. Lineáris (OLS) regresszió az LHDI magyarázatához – erdélyi községek (standardizált regressziós együtthatók)

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
polarizációs index (EPI 2011)	- 0,088***		0,059	- 0,182***		-0,021	0,001
magyarok aránya a településen (% , 2011)		0,013	0,000		- 0,110***	- 0,105***	- 0,175***
romák aránya a településen (% , 2011)		- 0,219***	- 0,216***		- 0,260***	- 0,247***	- 0,253***
németek aránya a településen (% , 2011)		0,147***	0,148***		0,142***	0,144***	0,118***
más nemzetiségűek aránya a településen (% , 2011)		-0,043	-0,053		-0,065**	-0,062*	-0,065*
község mérete (lakosság száma 2011-ben)				0,467***	0,474***	0,475***	0,438***
falvak átlagos távolsága a legközelebbi várostól (km)				- 0,257***	-0,256**	-0,256**	-0,261**

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
polarizációs index (EPI 2011)	- 0,088***		0,059	- 0,182***		-0,021	0,001
községközpont távolsága a legközelebbi 30000 lakosnál nagyobb várostól (km)				- 0,114***	- 0,127***	- 0,127***	- 0,092***
halad-e át európai út a községen (0 = nem, 1 = igen)				0,118***	0,098***	0,099***	0,103***
falvak száma a községben				- 0,136***	- 0,127***	- 0,127***	- 0,133***
civil szervezetek sűrűsége (NGO/1000 fő, 2018)							0,145***
részvételi arány a helyhatósági választásokon (2016)							-0,104**
R négyzet	0,007	0,061	0,062	0,444	0,499	0,505	0,521
N	979	979	979	909	909	909	909

Jelmagyarázat: *** $p < 0,001$; ** $0,001 < p < 0,01$; * $0,01 < p < 0,05$

A diverzitás jóléti hatásaival kapcsolatos további kérdéseink arra vonatkoztak, hogy a polarizáció hogyan befolyásolja a közjavakkal való gazdálkodást, illetve a magánjavak termelését. A függő változónkat, az LHDI-t tehát ezekre a mutatókra cseréltük, és mindkettőre lefuttattuk ugyanazokat a regressziós modelleket.

Elsőre úgy tűnik, hogy a polarizációnak negatív hatása van a közösségi pénzügyekkel való gazdálkodásra (uniós támogatások és a befektetésre szánt összegek egy főre jutó hányada), ez a hatás azonban fokozatosan megszűnik az etnikai arányok (4. táblázat a mellékletben, 2. modell), a földrajzi változók (4-6 modell), és a civilításra utaló indikátorok bevonásával (7. modell). Látható az is, hogy az ezeknek a tényezők sokkal gyengébb prediktorai a közösségi pénzügyeknek, mint az LHDI-nak. Túl azon, hogy nagyon nehéz megfelelő indikátorokat találni, ennek az is az oka, hogy az önkormányzatok befektetési célú forrásellátása gyakran nem a helyiek rátermettségén és szorgalmán múlik, hanem azzal magyarázható, hogy az elosztási rendszer továbbra is erősen centralizált, és a külső források bevonásánál is fokozottan érvényesül a politikai kontroll. Kompenzációs, nivelláló hatások érvényesülését láthatjuk abban, hogy a nagyobb lakosságszámmal rendelkező településeken alacsonyabb az egy főre jutó fejlesztési-befektetési célú forrásbevonás. A mi szempontunkból ennél fontosabb viszont, hogy a polarizációtól függetlenül azokon a településeken, ahol magasabb a romák és a magyarok aránya, ezekből a közpénzekből kevesebbet költenek.

A magánjavakkal való ellátottsággal, annak termelésével kapcsolatban valamelyest eltérő helyzettel találkozunk (5. táblázat a mellékletben). Egyrészt a település méretével együtt nő az autók ezer főre jutó számából, az önkormányzatok egy főre jutó saját jövedelméből és a helyi vállalkozások egy főre jutó átlagos forgalmából aggregált mutató értéke. A magasabb civil jelenlét, valamint a kedvező földrajzi helyzet (európai út) szintén kedvez a magángazdaság növekedésének. Ami azonban a mi szempontunkból fontosabb, hogy ebben a dimenzióban is kimutatható azoknak a községeknek a hátránya, ahol nagyobb arányban élnek romák és magyarok. Meglepő módon, ha mindezeket kontroll alatt tartjuk, az etnikai polarizációnak van egy enyhe pozitív hatása a magánjavak gyarapodására. Azt feltételezhetjük tehát, hogy hasonló anyagi-gazdasági helyzetű etnikai csoportok jelenlétében a polarizációnak

akár ösztönző hatása is lehet a magángazdaság fejlődésére. Az etnikai alapú gazdasági egyenlőtlenségek csökkentésével tehát a diverzitás akár növelheti is a polgárok aggregált individuális jólétét.

Az etnikai polarizáció és a fejlettség összefüggését a városokra is megnéztük, megfelelő adatok hiányában azonban lényegesen kevesebb kontrollváltozót tudunk bevonni az elemzésbe. Ez azért is problematikus, mert a priori úgy gondoljuk, hogy a városok (különösen a nagyvárosok) fejlettségének a meghatározásában a lokalitásnak, a helyspecifikus erőforrásoknak a szabadon mozgó tőke és munkaerő korában egyre kisebb a szerepe. Nagyobb jelentőséget kapnak viszont a földrajzi adottságok, minél nagyobb egy város, annál fontosabb az országon belüli és a nemzetközi ellátási hálózatokban elfoglalt helye, erősebb a korábbi beruházások és infrastrukturális fejlesztések mentén kialakult útfüggőség hatása stb. Mindent összevetve, sokkal nehezebb feltérképezni és meghatározni olyan egységes tényezőket, proxykat, amelyek egy nagyváros fejlődésében meghatározóak lehetnek, ehhez az országos spektrumú adatok messze nem elegendők. Statisztikai fogalmakkal élve a városok esetében tehát a mérettel együtt nő az endogenitásból fakadó hibák előfordulásának az esélye.

Ezek alapján nem véletlen, hogy a városokra elvégzett elemzés semmi újdonsággal nem szolgált. A polarizáción és az etnikai arányokon kívül a település méretét tettük a modellbe.⁷⁹ Ebből az derül ki, hogy a városok humán fejlettsége összefügg a település méretével és a romák arányával, a polarizációra és a többi etnikum arányára viszont teljesen közömbös. Nem változtat az LHDI értékén az sem, ha több magyar, német vagy más nemzetiségű él a városban. Hasonló eredményeket kaptunk akkor is, ha – az előbbi aggályainkat komolyan véve – a 10 legnagyobb erdélyi várost⁸⁰ kihagytuk az elemzésből.

⁷⁹ A kollinearitás-teszt eredményei alapján itt is kihagytuk a románok arányát, viszont bent maradhatott a romákra vonatkozó mutató.

⁸⁰ Ezek az ún. fejlesztési pólusok Erdélyben, méret szerint csökkenő sorrendben: Kolozsvár, Temesvár, Brassó, Nagyvárad, Arad, Szeben, Marosvásárhely, Nagybánya, Szatmárnémeti és Déva. Déva földrajzi pozíciója miatt lett ennek a klubnak a tagja, hiszen vannak nála nagyobb méretű városok is (Beszterce, Resicabánya, Gyulafehérvár), amiket viszont nem soroltak a fejlesztési pólusok közé.

3. táblázat. Lineáris (OLS) regresszió az LHDI magyarázatához – erdélyi városok – az etnikumok arányával bővített modell

változó	standardizálatlan regr. eh	standard hiba	standardizált regr. eh.
a város mérete (lakosság száma 2011- ben)	0,000	0,000	0,590***
romák aránya a városban (%)	-0,486	0,193	-0,210***
más nemzetiségűek aránya a városban (%)	-0,207	0,161	-0,090
magyarok aránya a városban (%)	-0,024	0,027	-0,066
németek aránya a városban (%)	-0,565	0,657	-0,058
polarizációs index (EPI 2011)	1,077	3,401	0,028
konstans	72,162		
R négyzet	0,457		
N	132		

*** p<0,001

Következtetések

A vizsgálataink alapján összegzésképpen kijelenthetjük, hogy Erdély városaiban és községeiben a jólét kis mértékben függ a települések etnikai összetételétől. A kapcsolat azonban szignifikáns: azokon a településeken alacsonyabb a humán fejlettség helyi mutatója (LHDI), ahol nagyobb arányban élnek hátrányosabb gazdasági helyzetű kisebbségek, elsősorban romák. *Fontos eredmény viszont, hogy az*

etnikai polarizáció önmagában nincs sem negatív, sem pozitív kapcsolatban a humán fejlettség mértékével, a diverzitás számlájára írható jóléti eltérések kizárólag az egyes etnikai csoportok közötti egyenlőtlenségekre vezethetők vissza.

Ezzel kapcsolatban azonban néhány fontos megjegyzést kell tennünk.

Hogy általában nincs összefüggés a polarizáció és a fejlettség között, nem jelenti azt, hogy ne lennének – sőt, minden bizonnyal vannak – olyan partikuláris helyszínek, régiók, települések, ahol jelen vannak a diverzitásnak a tanulmány elméleti részében vázolt negatív vagy pozitív hatásai. Ehhez kisebb léptékben is meg kell vizsgálni az adatokat, a kapcsolat természetének a pontos feltárásához pedig ezeken a helyszíneken terepközelibb módszerekre és megfigyelésekre is szükség van.

Többször szóba került már, hogy az etnicitás és a fejlettség viszonyában a kauzalitás iránya nem tisztázott. Ha a jelenséget dinamikájában nézzük (és nem egyetlen pillanatban, 2011-ben, mint most), nehéz megállapítani, hogy a hátrányosabb helyzetű romák magasabb aránya miatt alacsonyabb-e a települések LHDI mutatója, vagy a romló jóléti feltételek miatt költöznek el a tehetősebbek, és marginálisabb helyzetű csoportok kerülnek a helyükre. Valószínűleg mindkettőre találunk példát, és közelebb áll a valósághoz az is, hogy ezek a hatások együtt járnak, kölcsönösen felerősítik egymást. Ha szét is lehet választani őket, ahhoz a mi megfigyelési adataink nem elegendők.

Végül ismételtelen fel kell hívunk a figyelmet az endogenitás problémájára is. Különösen a városok esetében előfordulhat az, hogy léteznek további olyan tényezők, amelyek a fejlettségre és az etnikai diverzitásra egyaránt hatással vannak, és felülírhatják a következtetéseinket. A probléma kiküszöbölésére egyelőre nem találtunk megoldást. Különösen nehéz mit kezdeni a történeti vonatkozású alternatív magyarázatokkal. Egy település jelenlegi fejlettsége egy történelmi evolúció eredménye, korábban felhalmozott erőforrások (tőkék) és boldogulási gyakorlatok eredője. Ráadásul a spontán fejlődés folyamatát olyan külső események is megszakíthatják, megváltoztathatják, amelyek nem következnek a rendszer összetevőiből és endogén dinamikájából. Ilyen külső eseménysorozatnak tekinthetőek a szocialista rendszer radikális

beavatkozásai, amelyek révén az erőforrások újraelosztását egy centralizált, tervgazdasági logikában szervezték meg. Ez azonban egyre távolabb került a tervezett tudományos és objektív ésszerűségtől, a beruházásokról egyre inkább politikai megfontolások mentén döntöttek. Hosszú, kitarító és módszeres nacionalista asszimilációs politika eredménye például az, hogy a korábban prosperáló magyar többségű városok etnikai szerkezetét megváltoztatták, a periférikusabb magyar régiókat pedig lassúbb ütemben fejlesztették. Ennek nyilvánvaló hatásait a mai napig érezni lehet, és teljességgel kizárható, hogy ne jelenne meg az LHDI indexünkben is.⁸¹

Ennél talán még nehezebb vállalkozás annak a pontos nyomon követése, hogy – a központi költségvetés törvény által rögzített visszaosztási algoritmusán kívül eső – a települések fejlesztésére szánt összegek szétosztása milyen logika mentén történik. Egy-egy nagyobb központi költségvetésből finanszírozott beruházás lényegesen befolyásolhatja egy település növekedési potenciálját és jóléti esélyeit, sőt, tovagyűrűző hatásai miatt érezhetővé válik a környező településeken is. Sajnos, ha a közelmúlt központilag irányított gazdaságfejlesztési beruházásait nézzük, ezekben aligha fedezhető fel valami rendszer, ami a hatások módszeres kutatását szinte lehetetlenné is teszi.

A vizsgálatunk egy további fontos eredménye az, hogy kimutattuk: vannak arra utaló jelek, hogy ha sikerülne csökkenteni az egyes etnikai csoportok közötti anyagi-gazdasági egyenlőtlenségeket, ez növelné a községek aggregált magánvagyonát, a vállalkozások termelékenységét és ezzel együtt az önkormányzatok saját bevételeit is, amelyeket a helyi közösség jóléti beruházásaira lehetne költeni. A közpénzekkel való hatékonyabb gazdálkodást viszont nem zavarja a polarizáció, és az etnikai csoportok eltérő arányú jelenléte is alig számít, viszont

⁸¹ Konkrétan a vizsgálatunkhoz kapcsolható például az, hogy a többségében magyarok lakta gyergyói medencében – az ország egyik leghidegebb régiójában – egészen a 2000-es évek végéig nem vezették be a földgázt. (Erre a közelmúltban adódott volna lehetőség, de a rácsatlakozás költségeit a fogyasztóknak kellett volna kifizetniük. Ezzel párhuzamosan növekedett a földgáz ára, a falvak pedig érthető módon letettek arról, hogy csatlakozzanak a rendszerhez.) Az LHDI indexünk gazdasági összetevőjének egyik indikátora éppen az egy főre jutó gázfogyasztás. Ez magyaráz meg valamennyit abból, hogy az amúgy életrevaló és takaros gyergyói nagyközségek nem kerültek még előrébb a humán fejlettség rangsorában.

kedvező hatásokkal kecsegtet a helyiek nagyobb közéleti – civil és politikai – mobilizációja. Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy az etnikai alapú egyenlőtlenségek csökkentése, az etnikai-nyelvi határokon átívelő, a szélesebb társadalmi integrációt segítő civil szervezetek fejlődése és a magasabb politikai részvétel hozzájárulhat a lakosság magánvagyonának a gyarapodásához, közvetetten pedig a hatékonyabb közösségi gazdálkodáshoz.

Azonban a frissebb elemzések azt mutatják ki, hogy az utóbbi időben az etnikumok közötti gazdasági egyenlőtlenségek nemhogy csökkentek, hanem inkább növekedtek. A romák többsége legfeljebb a másodlagos munkaerőpiacon, rosszul fizetett, alkalmi állást talál magának, ezért a társadalom perifériáján, rendkívül kiszolgáltatott helyzetben, mélyszegénységben és ebből fakadóan szegregáltan él.⁸² A romákhoz képest összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben vannak az erdélyi magyarok, de nekik is romlanak a társadalmi pozícióik, és jövedelmi hátrányuk is növekszik. A másik feltétel, a durkheimi értelemben vett organikus, polgári szolidaritás és a szélesebb, etnikumok fölötti társadalmi integráció megvalósulása már csak azért is nehézkes, mert az erős nyelvi aszimmetria miatt ezeknek a költségeknek aránytalanul nagy része hárul a kisebbségekre. Ezek olyan folyamatok tehát, amelyek mentén a párhuzamosságok további intézményesülése, ezzel együtt pedig az egyenlőtlenségek további mélyülése várható.

Felhasznált irodalom

Alesina, Alberto – Baqir, Reza – Easterly, William: Public Goods and Ethnic Divisions. *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 114, Issue 4, 1999. 1243–1284. doi: 10.1162/003355399556269.

Alesina, Alberto – Devleeschauwer, Arnaud – Easterly, William – Kurlat, Sergio – Wacziarg, Romain: Fractionalization. *Journal of Economic Growth*, Volume 8, Issue 2, 2003. 155–194.

Arcand, Jean-Louis: Development economics and language: the earnest search for a mirage? *International Journal of the Sociology*

⁸² Csata, 2017.

of Language, 121 (1), 1996. 119–157. doi: 10.1515/ijsl.1996.121.119.

Arcand, Jean-Louis – Grin, François: Language in Economic Development: Is English Special and is Linguistic Fragmentation Bad? In: Erling, Elizabeth J.– Seargeant, Philip (eds): *English and Development: Policy, pedagogy and globalization*, Bristol: Multilingual Matters, 2013. 243–267.

Banerjee, Abhijit – Lakshmi, Iyer – Somanathan, Rohini: History, Social Divisions, and Public Goods in Rural India. *Journal of the European Economic Association*, Volume 3, Issue 2–3, 2005. 639–647. doi: 10.1162/jeea.2005.3.2-3.639.

Benedek József – Török Ibolya – Máthé Csongor: *Dimensiunea regională a societății, diversitatea etno-culturală și organizarea administrativ-teritorială în România*. Cluj: Cercetarea Minorităților Naționale din România, 2013.

Benedek József – Török Ibolya – Máthé Csongor: Evidence-based designation of development regions in Romania. *Regional Statistics*, 2018. 8(1), 120-140.

Brenner, Neil – Marcuse, Peter – Mayer, Margit (eds.): *Cities For People, Not For Profit: Critical Urban Theory And The Right To The City*. London: Routledge, 2011.

Cederman, Lars-Erik – Wimmer, Andreas – Min, Brian: Why Do Ethnic Groups Rebel? New Data and Analysis. *World Politics*, Volume 62, Issue 1, 2009. 87–119. doi: 10.1017/S0043887109990219.

Collier, Paul: Implications of ethnic diversity. *Economic Policy*, 16 (32), 2001. 128–166. doi:10.1111/1468-0327.00072.

Collier, Paul – Gunning, Jan Willem: Explaining African economic performance. *Journal of economic literature*, Volume 37, Issue 1, 1999. 64–111. doi: 10.1257/jel.37.1.64.

Costa, Dora L. – Kahn, Matthew E.: Civic engagement and community heterogeneity: An economist's perspective. *Perspectives on Politics*, Volume 1, Issue 1, 2003. 103–111. doi: 10.1017/S1537592703000082.

CSATA ZSOMBOR

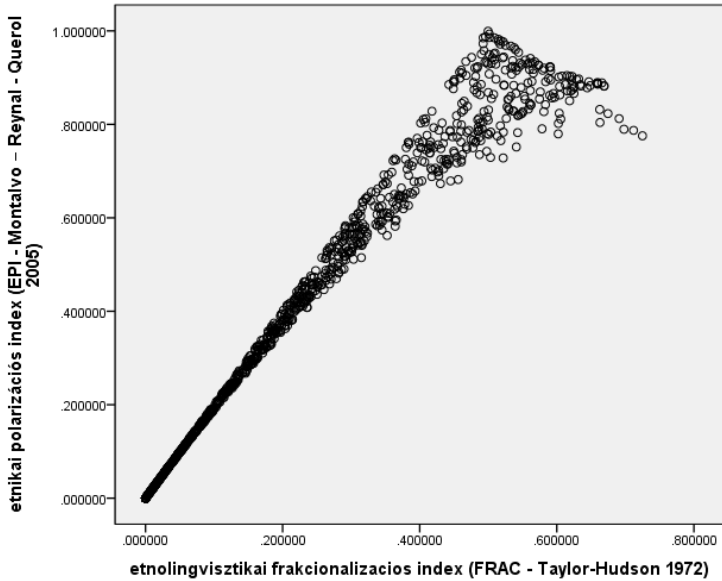
- Csata Zsombor: The Social Determinants of Entrepreneurial Activity in Rural Transylvania. *Studia Sociologia*, 57 (1), 2012. 101–124.
- Csata Zsombor (szerk.): *Vállalkozók – elvárások, lehetőségek és nehézségek. Kutatásjelentés*. Kolozsvár: Interetnikus Viszonyok Kutatóközpontja, 2011.
- Csata Zsombor: Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek Romániában, etnikai metszetben. *Erdélyi Társadalom*, 2017. 15 (1), 81–103. doi: 10.17177/77171.191.
- Csata Zsombor: Economy and Ethnicity in Transylvania. In: Kiss Tamás – Székely István Gergő – Toró Tibor – Bárdi Nándor – Horváth István (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights*. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.
- Easterly, William: Can Institutions Resolve Ethnic Conflict? *Economic Development and Cultural Change*, 49 (4), 2001. 687–706. doi: 10.1086/452521.
- Easterly, William – Levine, Ross: Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions. *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 112, Issue 4, 1997. 1203–1250. doi: 10.1162/003355300555466.
- Fishman, Joshua A.: Some Contrasts between Linguistically Homogeneous and Linguistically Heterogeneous Polities. In: Fishman, Joshua A. – Ferguson, Charles A. – Das Gupta, Jyotirindra (eds): *Language problems of developing nations*. New York: Wiley, 1968.
- Florida, Richard: Bohemia and economic geography. *Journal of Economic Geography*, 2 (1). 2002. 55–71. doi: 10.1093/jeg/2.1.55.
- Fosztó László: *Colecție de studii despre romii din România*. Cluj-Napoca: Editura ISPMN, Kriterion, 2009.
- Glaeser, Edward L. – Kolko, Jed – Saiz, Albert: Consumer city. *Journal of Economic Geography*, Volume 1, Issue 1, 2001. 27–50. doi: 10.1093/jeg/1.1.27.

- Grin, François: *Linguistic diversity and economic outcomes: Can we identify credible causal connections?* FTI, University of Geneva IPSA, Poznań, July 2016.
- Habyarimana, James – Macartan Humphreys – Daniel N. Posner – Jeremy Weinstein: *Coethnicity: Diversity and the Dilemmas of Collective Action*. New York: Russell Sage, 2009.
- Horváth Réka: A területrendezés és regionális fejlesztés céljai, dokumentumai és szereplői Romániában . *Közgazdász Fórum*, 2009. 12 (87), 3–14.
- Ionescu-Heroiu, Marcel – Burduja, Sebastian – Sandu Dumitru: *Competitive cities: Reshaping the economic geography of Romania: Report*. Bucharest, 2013.
- Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához II. *Pro Minoritate*, 2010/2. 3–42.
- Kiss Tamás: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói. *Regio*, 2014. 22 (2), 187–245.
- Lian, Brad – Oneal, John R.: Cultural diversity and economic development: a cross-national study of 98 countries, 1960-1985. *Economic Development and Cultural Change*, Volume 46, Issue 1, 1997. 61–77.
- Liu, Amy: *Standardizing Diversity: The Political Economy of Language Regimes*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015.
- Marcuse, Peter – Kempen, Ronald Van: *Globalizing cities: A new spatial order?* Oxford: Blackwell, 2000.
- Montalvo, Jose G. – Reynal-Querol, Marta: Ethnic diversity and economic development. *Journal of Development Economics*, 76 (2), 2005. 293–323. doi: 10.1016/j.jdevec.2004.01.002.
- Muir, Richard: *Modern political geography*. Macmillan International Higher Education, 2015.
- Musterd, Sako – Ostendorf, Wim: *Urban segregation and the welfare state. Inequality and exclusion in western cities*. London: Routledge, 2013.

- Németh Ádám: Diversity Studies: új társadalomtudományi paradigma? *Regio*, 2016. 24 (2), 203–218.
- Németh Ádám: *Etnikai homogenizálódás, fragmentálódás és polarizálódás a XX-XXI. századi Baltikumban*. PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola, 2014.
- Ottaviano, Gianmarco I.P. – Peri, Giovanni: The economic value of cultural diversity: evidence from US cities. *Journal of Economic Geography*, Volume 6, Issue 1, 2006. 9–44.
- Pool Jonathan: National Development and Language Diversity. In: Fishman, Joshua A. (ed.): *Advances in the Sociology of Language, Volume II*. The Hague: Mouton, 1972.
- Putnam, Robert D.: *Our kids: The American Dream in crisis*. New York: Simon & Schuster, 2015.
- Putnam, Robert D.: *E Pluribus Unum: Diversity and community in the twenty-first century*. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 2007.137–174. doi: 10.1111/j.1467-94477.2007.00176.x.
- Salat Levente: *Kulturális megosztottság és demokrácia*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2011.
- Sandu, Dumitru: *Local human development index (LHDI)*. 2016. doi: 10.13140/RG.2.1.1881.8326.
- Taylor, Charles Lewis – Hudson, Michael C. – Russett, Bruce M.: *World handbook of political and social indicators*. New Haven: Yale University Press, 1972.
- Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- Veres Valér: Népszámlálás 2011: A népességszám, foglalkozásszerkezet és iskolázottság nemzetiség szerinti megoszlása Romániában. *Erdélyi Társadalom*, 2013. (11) 2, 23–54. doi: 10.17177/77171.133.

Mellékletek

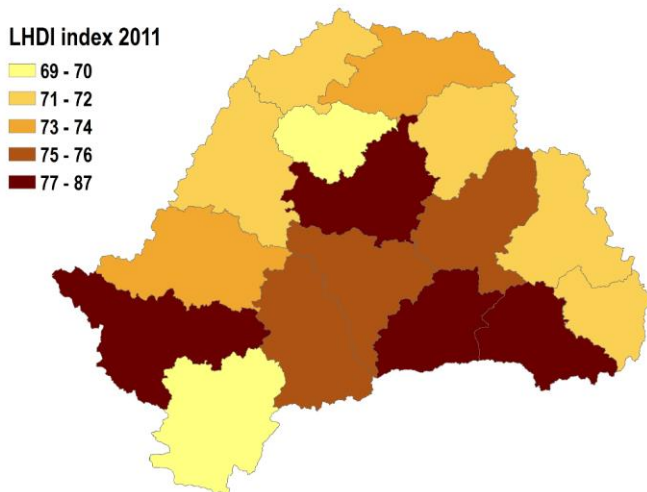
4. ábra. A polarizációs és a frakcionalizációs index statisztikai együttjárása

Forrás: saját számítások a 2011-es népszámlálás adatai alapján

5. ábra

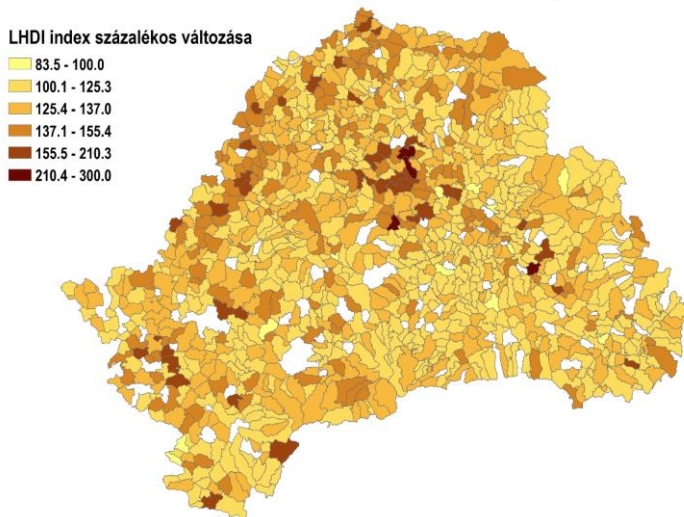
Az emberi fejlődés index (LHDI) értékei Erdély megyéiben (2011)

Forrás: Sandu, 2016.

6. ábra

Humán fejlettségi index (LHDI) változása Erdélyben (2002-2011, %)

Forrás: Sandu, 2016.

4. táblázat. Lineáris (OLS) regresszió a magángazdaság teljesítményének a magyarázatához – erdélyi községek (standardizált regressziós együtthatók)

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
polarizációs index (EPI 2011)	0,004		0,138**	-0,053		0,074	0,089*
magyarok aránya a településen (% , 2011)		-0,050	-0,078*		-0,101**	-0,117**	-0,147***
romák aránya a településen (% , 2011)		-0,133***	-0,223***		-0,164***	-0,211***	-0,203***
németek aránya a településen (% , 2011)		0,180***	0,165***		0,217***	0,209***	0,168***
más nemzetiségűek aránya a településen (% , 2011)		-0,012	-0,036		-0,014	-0,028	-0,013
község mérete (lakosság száma 2011-ben)				0,218***	0,245***	0,239***	0,249***
falvak átlagos távolsága a legközelebbi várostól (km)				0,006	-0,01	-0,008	-0,01

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
polarizációs index (EPI 2011)	0,004		0,138**	-0,053		0,074	0,089*
községközpont távolsága a legközelebbi, 30.000 lakosnál nagyobb várostól (km)				-0,079*	-0,087*	-0,087*	-0,061
halad-e át európai út a községen (0 = nem, 1 = igen)				0,149***	0,139***	0,136***	0,135***
falvak száma a községben				-0,130***	-0,114***	-0,113***	-0,140***
civil szervezetek sűrűsége (NGO/1000 fő, 2018)							0,195***
részvételi arány a helyhatósági választásokon (2016)							0,012
R négyzet	0,001	0,044	0,053	0,100	0,171	0,173	0,205
N	903	903	903	834	834	834	834

Jelmagyarázat: *** $p < 0,001$; ** $0,001 < p < 0,01$; * $0,01 < p < 0,05$

5. táblázat. Lineáris (OLS) regresszió a közjavakkal való gazdálkodás magyarázatához – erdélyi községek (standardizált regressziós együtthatók)

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
larizációs index (EPI 2011)	- 0,144***		-0,062	-0,062*		0,019	0,019
magyarok aránya a településen (% , 2011)		- 0,203***	- 0,190***		- 0,119***	- 0,123***	-0,096**
romák aránya a településen (% , 2011)		- 0,138***	-0,098*		- 0,101***	-0,113**	-0,099**
németek aránya a településen (% , 2011)		0,107***	0,114***		0,094**	0,092**	0,096**
más nemzetiségűek aránya a településen (% , 2011)		-0,011	-0,001		0,01	0,007	0,029
község mérete (lakosság száma 2011-ben)				- 0,367***	- 0,356***	- 0,357***	- 0,307***
falvak átlagos távolsága a legközelebbi várostól (km)				0,157***	0,140***	0,141***	0,137***

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
larizációs index (EPI 2011)	- 0,144***		-0,062	-0,062*		0,019	0,019
községközpont távolsága a legközelebbi, 30.000 lakosnál nagyobb várostól (km)				0,035	0,022	0,023	0,019
halad-e át európai út a községen (0 = nem, 1 = igen)				-0,068*	-0,079**	-0,080**	-0,088**
alvak száma a községben				-0,002	0,006	0,007	-0,02
civil szervezetek sűrűsége (NGO/1000 fő, 2018)							0,088**
részvételi arány a helyhatósági választásokon (2016)							0,120**
R négyzet	0,020	0,065	0,066	0,221	0,246	0,245	0,260
N	1039	1039	1039	963	963	963	963

Jelmagyarázat: *** $p < 0,001$; ** $0,001 < p < 0,01$; * $0,01 < p < 0,1$